

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์ในบทนี้เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดสำหรับการวิจัย โดยผู้วิจัยได้ศึกษาและวิเคราะห์เอกสาร ตำรา บทความและข้อเขียนทางวิชาการ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยครอบคลุมเนื้อหา ดังนี้

1. มโนทัศน์เกี่ยวกับวัฒนธรรม
  - 1.1 ความสำคัญของวัฒนธรรม
  - 1.2 ความหมายของวัฒนธรรม
  - 1.3 ธรรมชาติของวัฒนธรรม
  - 1.4 ลักษณะของวัฒนธรรม
  - 1.5 องค์ประกอบของวัฒนธรรม
  - 1.6 ประเภทของวัฒนธรรม
  - 1.7 วัฒนธรรมกับการพัฒนา
  - 1.8 ขอบข่ายการดำเนินงานวัฒนธรรม
2. สภาวัฒนธรรมจังหวัด
  - 2.1 ความเป็นมา
  - 2.2 โครงสร้าง และองค์ประกอบ
  - 2.3 หน้าที่
  - 2.4 การดำเนินงาน
  - 2.5 การวิเคราะห์สภาวัฒนธรรมจังหวัดโดยทฤษฎีทางสังคมวิทยา
3. กระบวนการเรียนรู้
4. ประชาสังคมและกระบวนการพัฒนาประชาสังคม
  - 4.1 ความสำคัญของประชาสังคม
  - 4.2 ความหมายของประชาสังคม
  - 4.3 ลักษณะของประชาสังคม
  - 4.4 องค์ประกอบของประชาสังคม
  - 4.5 กระบวนการพัฒนาประชาสังคม
  - 4.6 ปัจจัยเสริมที่เกี่ยวกับการพัฒนาประชาสังคม
  - 4.7 รูปแบบกระบวนการพัฒนาประชาสังคม

1. มโนทัศน์เกี่ยวกับวัฒนธรรม

1.1 ความสำคัญของวัฒนธรรม

ชาติไทยเป็นชาติที่มีมรดกทางวัฒนธรรมอันแสดงถึงเอกลักษณ์ของชาติหลายประการ ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงศักดิ์ศรีของชาติ เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการพัฒนาจิตใจ เศรษฐกิจ และสังคม อันจะเป็นผลให้เกิดการพัฒนาและความมั่นคง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศชาติ ฉะนั้น วัฒนธรรมจึงเป็นเรื่องที่ทุกคนในชาติควรได้ร่วมมือกันทำนุบำรุงรักษา ส่งเสริมและเผยแพร่ให้ดำเนินไปอย่างได้ผลและมีประสิทธิภาพ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2513 : 1) เพื่อให้วัฒนธรรมของชาติ ได้คงอยู่สืบไปอีกนานเท่านาน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาท ไว้ว่า “งานด้านการศึกษา ศิลปและวัฒนธรรม นั้น เป็นงานสร้างสรรค์ความเจริญทางปัญญา และทางจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งต้นเหตุและองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่นทั้งหมด และเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษาและดำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป” (ศิลปากร, กรม 2513 : 51)

ในแนวทางในการศึกษา ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. 2539 ตามนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ 3 ลักษณะคือ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2529:5-6)

1. วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐานและเครื่องมือสำหรับสร้างเสริมความสามัคคีกลมเกลียว และความเป็นปึกแผ่นในหมู่ประชาชน วัฒนธรรมจะช่วยชักนำให้คนประพฤติดี ปฏิบัติธรรม และพร้อมที่จะเผชิญชีวิตร่วมกันบนผืนแผ่นดินเดียวกันทั้งในยามสุขและยามทุกข์
2. วัฒนธรรมเป็นกรอบและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม จึงถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกของสังคม ซึ่งอาจจะช่วยป้องกันและแก้ไขปัญหาตลอดทั้งตอบสนองความต้องการของสมาชิกและของสังคมได้
3. วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ เป็นลักษณะเด่นประจำชาติ หรือประจำหมู่คณะ ซึ่งมีส่วนช่วยให้ชนในชาติมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อันจะทำให้บังเกิดความรักสามัคคีกัน และจะส่งผลต่อการรวมพลังของหมู่คณะและธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ

1.2 ความหมายของวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535:3-7) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า มนุษย์สร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเพื่อประโยชน์แห่งการดำรงชีวิตและการสืบทอดเผ่าพันธุ์ ในเมื่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เป็นเรื่องที่กว้างใหญ่และมีแง่มุมต่าง ๆ ให้พิจารณาอย่างซับซ้อน เรื่องของวัฒนธรรมจึงพลอยมองได้หลายแง่มุมไปด้วยดังจะเห็นได้ว่าทุกวันนี้มีผู้ให้ความหมายคำว่า

วัฒนธรรม คือ ผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความจริงของงามที่สังคมนั้น ๆ ได้ทำไว้หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้

วัฒนธรรม คือ ผลงานสร้างสรรค์ทางศิลปะและพุทธิปัญญาทุกแขนง

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีตกทอดมาจากบรรพบุรุษ

วัฒนธรรม คือ สิ่งที่ดีมีค่าแสดงรสนิยมของผู้ดีหรือชนชั้นสูงที่มีการศึกษา และฐานะดี

ในเอกสารหลักที่พิมพ์เผยแพร่โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติก็แสดงความหมายของวัฒนธรรมไว้ต่างกัน เช่น

วัฒนธรรม เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจและซาบซึ้งร่วมกัน (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538:4)

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระ และรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการโครงสร้างทางสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผนและทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2534:1)

วัฒนธรรม หมายถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนและในสังคมโดยส่วนรวม ซึ่งกินความรวมถึงทั้ง สังคมวัฒนธรรม และ ศิลปวัฒนธรรม วัฒนธรรมมิใช่เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงมีพลวัต ตลอดเวลา โดยวัฒนธรรมมุ่ง ความอยู่ดี มีสุข ของคนและสังคมโดยส่วนรวม วัฒนธรรมจึงต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพในอดีต สู่ปัจจุบันและสู่อนาคต ต้องเชื่อมโยงระหว่างคนในสังคมซึ่งมีวัยต่างกัน ต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพตนเองต่อครอบครัว ชุมชน สังคมและสภาพรอบโลก ต้องเชื่อมโยงระหว่างความรู้ด้านต่าง ๆ ทั้ง มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ และต้องเชื่อมโยงระหว่างคนกับธรรมชาติ วัฒนธรรมจะพัฒนาองงามได้ ต้องอาศัยความเชื่อมโยงและความเข้าใจในความหลากหลาย ความแตกต่าง และจุดร่วมของวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมของชาติและวัฒนธรรมของโลก ซึ่งมีวิวัฒนาการและมีความเปลี่ยนแปลง มีพลวัตที่ไม่หยุดนิ่ง การประสาน เชื่อมโยงและถักทอวิถีชีวิตของคนและชุมชนต่าง ๆ รอบโลก และกับธรรมชาติเท่านั้นที่จะทำให้การพัฒนายั่งยืนได้ (สิปปนนท์ เกตุทัต, 2542)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (2530:746) ก็ได้นิยามความหมายของ วัฒนธรรมไว้เป็น 4 นัย ดังนี้ 1) สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ 2) วิถีชีวิตของหมู่คณะ 3) ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดี ของประชาชน และ 4) พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่พลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน

ควรตั้งเป็นข้อสังเกตไว้ ณ ที่นี้ว่า พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) (2538:92-93) เมื่อคราวแสดงปาฐกถาพิเศษ 100 ปี พระยาอนุนามราชชน เรื่อง "วัฒนธรรมกับการพัฒนา" ก็ได้อธิบายความหมายของวัฒนธรรมไว้เป็นหลายนัยอย่างน่าพิจารณา ดังนี้

วัฒนธรรม เป็นผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

วัฒนธรรม เป็นการสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ภูมิปัญญา ทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้ และเป็นอยู่อย่างที่เป็นในบัดนี้

วัฒนธรรม คือผลรวมของทุกสิ่งซึ่งเป็นความเจริญงอกงาม ที่สังคมนั้น ๆ ได้ทำไว้ หรือได้สั่งสมมาจนถึงบัดนี้

วัฒนธรรม เป็นทั้งสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัวของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไป ตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้น ๆ

ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น แม้จะดูแตกต่างกันมากบ้างน้อยบ้าง ก็ล้วนมีคุณค่าในตัวเองในการชี้ให้เห็นแง่มุมต่าง ๆ ของวัฒนธรรม จึงยังคงมีผู้ใช้อยู่ทุกความหมาย ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้จึงมิได้อยู่ที่การหาข้อยุติเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรม เพราะเป็นเรื่องที่ไม่สามารถจะกระทำได้และไม่จำเป็นต้องกระทำ ดังที่ศาสตราจารย์ ดร.พทยา สายหู ก็เคยตั้งข้อสังเกตไว้แล้วว่า "สภาพการใช้ความหมายที่ต่างกันของคำว่า "วัฒนธรรม" มีทั้งในภาษาไทย และภาษาต่างประเทศทุกแห่งหน และทุกวงการ" สิ่งที่ยังกระทำก็คือ ต้องศึกษา และทำความเข้าใจความหมายอันหลากหลายของวัฒนธรรมอย่างรอบคอบ กับต้องสามารถจับสาระสำคัญของวัฒนธรรมให้จงได้ ซึ่งศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ก็ได้กรุณาสรุปนำทางไว้ให้แล้วว่า "ไม่ว่าเราจะนิยามวัฒนธรรมกันอย่างวิจิตรพิศดารหรือลึกลับซึ้งอย่างไรก็ตาม แก่นสารจริง ๆ ของเรื่องทั้งหมดก็คือชีวิตคนนั่นเอง" พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ดังได้ยกมาแสดงไว้แล้วข้างต้น ผนวกเข้ากับทัศนะอันลุ่มลึกของศาสตราจารย์สุมน อมรวิวัฒน์ ที่ว่า "วัฒนธรรมคือวิถีดำรงชีวิตของมนุษย์ เป็นความเจริญงอกงามของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย เป็นการแสดงออก และการสื่อความหมายของความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มชน เป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงสร้างสรรค์ ที่เห็นได้ทั้งในรูปธรรมและนามธรรม และแน่นอนที่สุด วัฒนธรรมเป็นผลแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติ และเทคโนโลยีทั้งปวง" (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2535:5)

ในงานวิจัยนี้ใช้ความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสั่งขึ้น ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะ และวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งจะมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม ตามที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535:6) ได้เสนอไว้ดังนี้

ความหมายทั่วไป วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของคนในสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ และการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจซาบซึ้ง ยอมรับและใช้ปฏิบัติร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมนั้น ๆ

ความหมายเชิงปฏิบัติการ วัฒนธรรมหมายถึง ความเจริญงอกงามซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้และก่อให้เกิดผลิตรกรรมและผลิตผลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมอันควรค่าแก่การวิจัย อนุรักษ์ พัฒนา ถ่ายทอด ส่งเสริม เสริมสร้างเอตทัคคะ และแลกเปลี่ยน เพื่อสร้างเสริมดุลยภาพแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมีสันติภาพ สันติสุข และอิสรภาพ อันเป็นพื้นฐานแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ

1.3 ธรรมชาติของวัฒนธรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2529:5) ได้กล่าวถึงธรรมชาติของวัฒนธรรมดังนี้

1. วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน เป็นแนวเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคม มีการสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อกันมาจากอดีตหรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์ คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ หรืออาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น ทั้งหมดนี้หากสมาชิกยอมรับ และยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกัน ก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น

2. วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ที่ใช้แก้ไขปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ย่อมทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม การจะรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้จึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย

3. วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนในสังคมใหญ่ ย่อมมีเนื้อหา รูปแบบ บทบาท และหน้าที่แตกต่างกันไป หากว่าความต่างต่างนั้นไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสังคมโดยรวมแล้ว ก็สมควรให้กลุ่มชนทั้งหลายมีโอกาสเรียนรู้วัฒนธรรมของกันและกัน สภาพความต่างต่างเช่นนี้เป็นธรรมชาติของวัฒนธรรม

4. วัฒนธรรมจำแนกได้เป็นหลายประเภท เช่น วัฒนธรรมประจำชาติ วัฒนธรรมสากล และวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกรอบความคิดและวัตถุประสงค์ในการประยุกต์ใช้ของผู้จำแนกการจัดหมวดหมู่ของวัฒนธรรมเพื่อความสะดวกในการสื่อความและการประสานงาน จึงเป็นสิ่งจำเป็นในการดำเนินงานวัฒนธรรม

1.4 ลักษณะของวัฒนธรรม

GEORGE P. MURDOCK (อ้างถึงใน วัชรวิทย์, 2530:98 - 99) ได้สรุปลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม ดังนี้

1. วัฒนธรรมเกิดจากการเรียนรู้ วัฒนธรรมไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยสัญชาตญาณ หรือโดยลักษณะทางชีวภาพของมนุษย์แต่เกิดจากการเรียนรู้ของสมาชิกในสังคม วัฒนธรรมเกิดขึ้นในหมู่มนุษย์ จากการที่มนุษย์เป็นสมาชิกในสังคม
2. วัฒนธรรมเป็นการถ่ายทอดจากสมาชิกรุ่นหนึ่งไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไป วัฒนธรรมถือได้ว่าเป็นมรดกทางสังคมของมนุษย์ ซึ่งทำให้มนุษย์ต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ เริ่มแรกมนุษย์จะใช้ประสบการณ์จากการลองผิดลองถูกจนสามารถค้นพบวิธีการต่าง ๆ ที่สามารถนำไปใช้ในการดำรงชีวิตและถ่ายทอดสืบต่อมา ผู้ที่ได้รับการถ่ายทอดนำมาปรับปรุงให้เหมาะสมแก่การดำรงชีวิตยิ่งขึ้น วัฒนธรรมจึงเป็นการสะสมประสบการณ์ของมนุษย์ที่สืบทอดกันต่อมา
3. วัฒนธรรมเกิดจากการรับรู้ร่วมกันทางสังคม วัฒนธรรมมิได้เป็นของผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ แต่เป็นกระบวนการที่มนุษย์อยู่ร่วมกันและสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตในสังคมร่วมกัน วัฒนธรรมจึงเป็นคุณลักษณะร่วมของสมาชิกในสังคม
4. วัฒนธรรมแสดงถึงรูปแบบของความคิดในการแสดงพฤติกรรม วัฒนธรรมของสังคมเกิดขึ้นโดยการร่วมกันกำหนดรูปแบบความคิดในการแสดงพฤติกรรมของสมาชิก โดยสมาชิกคาดหวังว่าจะประพฤติปฏิบัติตามแนวความคิดที่รับรู้ร่วมกันนี้ อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมเป็นเพียงรูปแบบของความคิดเท่านั้น แต่ในการแสดงพฤติกรรมจริงของสมาชิกบางคนอาจไม่เป็นไปตามวัฒนธรรมของสังคม เพราะวัฒนธรรมเป็นเพียงแนวความคิดต่อพฤติกรรมที่คาดหวังให้สมาชิกแสดงออกเท่านั้น
5. วัฒนธรรมเป็นการสนองความต้องการและความพึงพอใจของสมาชิก วัฒนธรรมเกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งที่เป็นความต้องการทางร่างกาย และความต้องการทางจิตใจ ซึ่งก่อให้เกิด

เกิดความพึงพอใจแก่สมาชิกที่สามารถบรรลุถึงความต้องการเหล่านั้นได้ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนทางวัฒนธรรมของสังคม

6. วัฒนธรรมมีการปรับปรุง วัฒนธรรมมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการปรับปรุงเพื่อความกลมกลืนต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคม

7. วัฒนธรรมมีบูรณาการ วัฒนธรรมแต่ละอย่าง ในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมมีความสอดคล้องระหว่างกันเป็นส่วนรวมของสังคม วัฒนธรรมแต่ละส่วนจะเสริมสร้างความมั่นคงระหว่างกัน เพื่อให้การแสดงพฤติกรรมระหว่างสมาชิกมีความกลมกลืนโดยไม่ขัดแย้งต่อกัน

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2538:25-34) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญบางประการของวัฒนธรรมไว้ดังนี้ คือ

1. วัฒนธรรมเป็นรูปแบบที่สื่อสารสำหรับคนหมู่ใหญ่ วัฒนธรรมเป็นรูปแบบที่สื่อสาร หรือเนื้อหาสำหรับคนหมู่ใหญ่ ไม่ใช่เพียงเรื่องเฉพาะตัวบุคคล

2. วัฒนธรรมจะดีต้องพร้อมทั้งสาระและรูปแบบ วัฒนธรรมที่เป็นเนื้อหาถ้าไม่มีรูปแบบช่วยคนหมู่ใหญ่ก็จะได้ไม่ได้รับประโยชน์ ดังนั้นต้องมีรูปแบบที่จะสื่อให้เข้ากับสภาพที่เป็นจริงให้คนได้ประโยชน์จากเนื้อหาสาระได้จริง

3. วัฒนธรรมมีความต่อเนื่องเป็นกระแส คือ เป็นสิ่งที่มีการสั่งสมถ่ายทอดแล้วก็ต่อเนื่องไป วัฒนธรรมถ้าอยู่กับอดีตอย่างเดียว ไม่มาถึงปัจจุบันวัฒนธรรมนั้นก็ตาย ถ้าหยุดอยู่กับปัจจุบัน ไม่สามารถสืบสานไปสู่อนาคตวัฒนธรรมนั้นก็มองอ้อม ดังนั้นจะต้องเป็นวัฒนธรรมที่มีความสืบเนื่อง คือ ต่อจากอดีต และเป็นฐานสู่อนาคต

1.5 องค์ประกอบของวัฒนธรรม

ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยศึกษาวัฒนธรรมในฐานะองค์รวม ซึ่งประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อย 3 ระบบซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงตามทอานันท์ กาญจนพันธุ์ (2538:5-7) เสนอไว้ดังนี้

1. ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึง คติธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของ ศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

2. ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีชีวิตของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียน

รู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนี้ยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม

3. ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง คักดิ์ศรี และสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการพัฒนาสังคมให้เป็นที่ไปตามหลักของศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนี้อุดมการณ์อำนาจนี้ยังจะแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชนเพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเอง เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนี้เป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ชุมชน ท้องถิ่น เพศ หรือชาติพันธุ์ ซึ่งสามารถเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

และศึกษามิติทางวัฒนธรรม ในความหมายที่รวมถึงองค์ประกอบ 3 ส่วนด้วยกัน คือ

ส่วนแรก ความหมายของวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ จารีต กฎเกณฑ์ที่หลากหลาย และอำนาจของชุมชนท้องถิ่น

ส่วนที่สอง ระบบคิดทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง วิธีคิดแบบองค์รวม ที่มองความเชื่อมโยงอย่างมีบริบทและเงื่อนไขโดยไม่แยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกันอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อการวิเคราะห์และค้นหาหลักการที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และอำนาจของชุมชน ที่เป็นพลังสำคัญของชุมชนในการสร้างสรรค์และผลิตใหม่

ส่วนที่สาม กระบวนการทางวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง การเคลื่อนไหวเพื่อเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ในขณะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชุมชนต้องคิดค้นและแสวงหาทิศทางการพัฒนาที่หลากหลาย เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และการเคารพหลักการของวัฒนธรรมอื่น กระบวนการทางวัฒนธรรมนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา

และเมื่อพิจารณาจากธรรมชาติและลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น ในงานวิจัยนี้ได้สรุปกระบวนการทางวัฒนธรรมไว้ ดังนี้

1. กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม (cultural transmission) เนื่องจากสังคมสามารถส่งสริมประสบการณ์และความรู้ต่าง ๆ ในขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็เกิดจากการเรียนรู้ที่สังคมสามารถจะถ่ายทอดประสบการณ์และความรู้ต่าง ๆ ไปยังสมาชิกของสังคม ดังนั้น การดำเนินงานวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องใช้กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมในการดำเนินงานด้วย

2. กระบวนการสังสรรค์ทางวัฒนธรรม (acculturation) เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเปิดที่มีการติดต่อสื่อสารกันในกระแสโลกาภิวัตน์ จึงก่อให้เกิดการหลั่งไหลของวัฒนธรรมต่าง ๆ เข้ามาใน

สังคมไทย ก่อให้เกิดการแพร่กระจายและการรับวัฒนธรรมต่าง ๆ เข้ามาในสังคมไทยด้วย ดังนั้น ในการดำเนินงานวัฒนธรรมจึงจำเป็นต้องใช้กระบวนการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมในการดำเนินงานด้วย

3. กระบวนการปรับปรนทางวัฒนธรรม (cultural adaptation) เนื่องจากวัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตามยุคตามสมัยให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น ในการดำเนินงานวัฒนธรรม จึงจำเป็นต้องใช้กระบวนการปรับปรนทางวัฒนธรรมในการดำเนินงานด้วย

1.6 ประเภทของวัฒนธรรม

นักสังคมวิทยาได้จำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุ (material culture) ได้แก่ วัตถุอันเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์ ตลอดจนผลในทางศิลปกรรมของมนุษย์

2. วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ (non-material culture) ได้แก่ อุดมการณ์ ค่านิยม แนวความคิด ความเชื่อ ความสนใจ ความรู้ ทัศนคติ ความสามารถ ซึ่งเป็นนามธรรมไม่สามารถมองเห็นได้ อาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า วัฒนธรรมทางจิตใจ

วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ ย่อมต้องสัมพันธ์กัน จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะไม่สมบูรณ์ ถ้าวัฒนธรรมของชาติใดหันไปในประเภทใดประเภทหนึ่งก็เกิดความไม่สมดุลกัน ถ้าเจริญไปในทางวัตถุเกินไป แต่ทางจิตใจไม่เจริญ ก็จะกลายเป็นความหยายนะ แต่ถ้าเจริญทางจิตใจเกินไป ทางวัตถุไม่เจริญ ก็เป็นเรื่องของการตัดขาดจากสังคม เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมทั้ง 2 ประเภทนี้ จึงต้องสัมพันธ์กันตามส่วนที่เหมาะสม อยู่ในดุลยภาพของแต่ละสังคม

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมตามที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535:6) ได้กำหนดไว้ในการให้ความหมายเชิงปฏิบัติการของวัฒนธรรม โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ซึ่งก็สอดคล้องกับที่นักสังคมวิทยาได้จำแนกไว้ข้างต้น กล่าวคือ

1. วัฒนธรรมด้านจิตใจ หมายถึง สิ่งที่เป็นรากฐานหรือพื้นฐานของความรู้สึกนึกคิดที่โน้มนำให้มนุษย์คิด พูด และทำ ด้วยความรักและความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ยังผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นไปด้วยความอบอุ่น ได้แก่ ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม คุณธรรม อุดมการณ์ เป็นต้น

2. วัฒนธรรมด้านสังคม หมายถึง ระเบียบแบบแผนแห่งการดำเนินชีวิตที่ช่วยให้มนุษย์อยู่อาศัยและทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความเรียบร้อยงดงาม ได้แก่ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

3. วัฒนธรรมด้านวัตถุ หมายถึง สิ่งประดิษฐ์และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่แสดงออกซึ่งความ ประณีตแห่งความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ อาคาร เครื่องประดับตกแต่ง ศิลปกรรม ตลอดจนผลงานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น

โดยวัฒนธรรมทั้ง 3 ประเภทนี้ ย่อมต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเหมาะสมและสมดุล

1.7 วัฒนธรรมกับการพัฒนา

องค์การสหประชาชาติและองค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ ได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรม จึงได้ประกาศให้ปี พ.ศ. 2531-2540 เป็น "ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนา วัฒนธรรม" (WORLD DECADE FOR CULTURAL DEVELOPMENT) โดยได้ขอให้รัฐสมาชิกร่วมกันจัดกิจกรรม เพื่อบรรลุเป้าหมายของทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม 4 ประการคือ 1) เน้นการใช้มิติวัฒนธรรมใน กระบวนการพัฒนา 2) เสริมสร้างเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมท้องถิ่น 3) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนใน การดำเนินงานวัฒนธรรม 4) ส่งเสริมความร่วมมือทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศ (สมัชชาศิลปวัฒนธรรมไทย สภาผู้แทนราษฎร,ม.ป.ป.:1) ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2538:87-88) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเห็นความสำคัญ ของมิติวัฒนธรรมในการพัฒนาเช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการตื่นตัวครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นทั่วไปในช่วงนี้ของโลก โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้มองเห็นความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมา ว่าถึงแม้จะ ประสบความสำเร็จที่มีคุณค่าประโยชน์ แก่ปัญหาให้แก่มนุษยชาติได้มากมายก็จริง แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่ มุ่งความเจริญทางวัตถุ การขยายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเรื่องนำ จนกระทั่งทำให้รู้สึกกันว่าความเจริญนั้นได้มาถึงจุดติดตันแล้ว ถ้าซืนดำเนินต่อไปในทิศทางนั้น มนุษยชาติอาจ จะถึงกับประสบความสำเร็จพินาศสูญสิ้นไปก็ได้

นักวิชาการและนักพัฒนาจำนวนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนาที่มุ่งเน้นอยู่แต่การบริโภคมากกว่า การสร้างสรรค์สังคมอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานของต้นทุนทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้ว ผลที่ตามมา ก็คือ วัฒนธรรมต้องสูญเสียวัดและไม่สามารถเป็นตัวกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อไปได้ ในขณะที่เดียวกันการให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้กว้าง ๆ มักจะไม่เกิดประโยชน์ใด ๆ เพราะทำให้ขาดความ ชัดเจน เลื่อนลอย และไร้พลังที่จะมีต่อสังคม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมให้ ถ่องแท้และชัดเจนเสียก่อน

ครีตักกร วัลลิโกตม (2536:14-26) ได้ชี้ให้เห็นว่าคนส่วนใหญ่มักจะเข้าใจวัฒนธรรมในความ หมายของ "ศิลปวัฒนธรรม" คือ มองวัฒนธรรมว่าเป็นเพียงรูปแบบของศิลปะและประเพณี ปัญหาสำคัญของการ ให้ความหมายของวัฒนธรรมในทำนองนี้คือ ทำให้มองเห็นวัฒนธรรมในลักษณะหยุดนิ่ง ล่องลอย และไร้

ชีวิตชีวา เพราะขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกลุ่มชนผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมนั้น ซึ่งมักมีพัฒนาการที่เคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้นน่าจะต้องหันมามองวัฒนธรรมในอีกลักษณะหนึ่งที่เรียกว่า "สังคมวัฒนธรรม" หรือ "ชีวิตวัฒนธรรม" เพราะการมองวัฒนธรรมในลักษณะนี้จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจวิเคราะห์สังคมนิยมและชีวิตของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กับการทำความเข้าใจลักษณะทางวัฒนธรรมที่ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อมอยู่เสมอ เพราะไม่มีวัฒนธรรมใดอยู่โดดเดี่ยวแต่ต้องสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนหลายชั้น ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับโลก

หากจะพิจารณาความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมน่าจะถือได้ว่าเป็นองค์รวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะ และวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งจะมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงได้ ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม

อานันท์ กาญจนพันธ์ (2538:5-9) ได้เสนอว่า วัฒนธรรมในฐานะองค์รวมนั้นประกอบด้วยระบบใหญ่ ๆ อย่างน้อย 3 ระบบซ้อนรวมกันอยู่อย่างมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันคือ

1. ระบบคุณค่า ซึ่งหมายถึง คีลธรรมของส่วนรวม และจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ มักแสดงออกในรูปของจักรวาลความคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรม ความอุดมสมบูรณ์ และความยั่งยืนของสังคมและธรรมชาติ บนพื้นฐานของการเคารพต่อส่วนรวมและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง ในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของ ศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

2. ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม โดยเฉพาะการจัดการกับความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อม มักปรากฏให้เห็นในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านทางองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น เพื่อปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาวะแวดล้อม นอกจากนั้นยังสามารถเห็นได้จากแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม

3. ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง คักดิ์ศรี และสิทธิของความเป็นมนุษย์ ซึ่งถือเป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และถ่ายทอดภูมิปัญญา ในการพัฒนาสังคมให้เป็นไปตามหลักของศีลธรรมที่เคารพความเป็นมนุษย์ ความเป็นธรรม และความยั่งยืนของธรรมชาติ นอกจากนั้นอุดมการณ์อำนาจนี้ยังจะแสดงถึงศักยภาพของชุมชนในการผลิตใหม่ของความเป็นชุมชนเพื่อรักษาความเป็นอิสระของตนเอง เมื่อต้อง

เผชิญหน้ากับการครอบงำจากภายนอก เพราะอุดมการณ์อำนาจนั้นเป็นระบบสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ชุมชน ท้องถิ่น เพศ หรือชาติพันธุ์ ซึ่งสามารถเป็นพลังสำคัญในการพัฒนา

เมื่อพูดถึงมิติทางวัฒนธรรม มักจะหมายรวมถึง มุมมองที่มีองค์ประกอบ 3 ส่วนด้วยกันคือ ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวไปแล้วข้างต้น ระบบคิดทางวัฒนธรรม และกระบวนการทางวัฒนธรรม

1. ความหมายของวัฒนธรรม หมายถึง คุณค่าของความเป็นมนุษย์ จารีตกฎเกณฑ์ที่หลากหลาย และอำนาจของชุมชนท้องถิ่น

2. ระบบคิดทางวัฒนธรรม หมายถึง วิธีคิดแบบองค์รวม ที่มองความเชื่อมโยงอย่างมีบริบทและเงื่อนไขโดยไม่แยกส่วนต่าง ๆ ออกจากกันอย่างเด็ดขาด ทั้งนี้เพื่อการวิเคราะห์และค้นหาหลักการที่อยู่เบื้องหลังความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับคุณค่า กฎเกณฑ์ และอำนาจของชุมชน ที่เป็นพลังสำคัญของชุมชนในการสร้างสรรค์และผลิตใหม่

3. กระบวนการทางวัฒนธรรม หมายถึง การเคลื่อนไหวเพื่อเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตใหม่ และปรับตัวของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ในขณะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชุมชนต้องคิดค้นและแสวงหาทิศทางพัฒนาที่หลากหลาย เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน และการเคารพหลักการของวัฒนธรรมอื่น กระบวนการทางวัฒนธรรมนี้จะสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา

ด้วยเหตุนี้กระบวนการทางวัฒนธรรมต่าง ๆ จึงมีนัยสำคัญต่อการพัฒนาอย่างมาก เพราะช่วยให้เข้าใจลักษณะที่เคลื่อนไหวของวัฒนธรรม ในความพยายามที่จะสืบทอดคุณค่าของความเป็นมนุษย์และอำนาจหรือศักดิ์ศรีของชุมชน ดังจะเห็นได้จากกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการปรับตัวของชุมชน ซึ่งจะต้องมีการศึกษาเป็นกรณี ๆ ไป เพื่อจะเข้าใจถึงศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนระดับต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางวัฒนธรรมกับการพัฒนา อาจถือได้ว่า มิติทางวัฒนธรรมมีฐานะเป็นพลังที่สร้างสรรค์ต่อการพัฒนาในด้านหลัก ๆ อย่างน้อย 3 ด้าน คือ

1. ด้านเป้าหมายการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรม จะช่วยกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาให้ชัดเจนตามความหมายของวัฒนธรรม ซึ่งสามารถจำแนกออกได้ 3 เป้าหมายที่เชื่อมโยงกัน คือ การเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ การเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคม และความยั่งยืนของธรรมชาติแวดล้อม

2. ด้านทิศทางการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรมจะช่วยให้มองเห็นทิศทางการพัฒนาที่หลากหลายแนวทางมากขึ้น แทนที่จะจำกัดอยู่เพียงแนวทางเดียว เพราะระบบคิดทางวัฒนธรรมจะให้ความสำคัญกับการคิดอย่างมีบริบทซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละกรณี และยังช่วยในการศึกษาปัญหาของการพัฒนาอีกด้วย ทำให้เกิดทางเลือกในการพัฒนาและการแลกเปลี่ยนแนวทางในการพัฒนาระหว่างชุมชนแทนการครอบงำทิศทางการพัฒนา

3. ด้านกระบวนการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรมจะช่วยให้มองเห็นความสำคัญของศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาตนเอง เพราะสามารถเข้าใจว่ากระบวนการทางวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้น เริ่มต้นได้ในชุมชนเอง ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการปรับตัว ซึ่งจะผลักดันให้การพัฒนาสอดคล้องกับบริบททางสังคม และธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนมากที่สุด ตลอดจนการแลกเปลี่ยน และความร่วมมือกับสังคมภายนอกในระดับต่าง ๆ

ในมิติทางวัฒนธรรม การพัฒนาจึงไม่ใช่มีความหมายเพียงแค่การเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นเท่านั้น ซึ่งเป็นการมองอย่างกว้าง ๆ ในด้านบวกทิศทางเดียว แต่การพัฒนาหมายถึง การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสิทธิที่ให้ทุกส่วนของสังคมสามารถกำหนดวิถีชีวิตในความเป็นมนุษย์ของตนเองได้อย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น

อาพันธ์ กาญจนพันธ์ (2538:32-37) ได้เสนอว่าแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาแท้ที่จริงแล้วไม่ได้ขาดมิติวัฒนธรรม หากแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดทางวัฒนธรรมแบบหยุดนิ่งและตายตัว จึงทำให้มองการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกันเท่านั้น ซึ่งผิดทั้งข้อเท็จจริงและธรรมชาติของสังคมมนุษย์ อีกทั้งยังแสดงนัยของการครอบงำอยู่อย่างเต็มเปี่ยม ดังนั้นจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีคิดและกระบวนการทัศน์ ด้วยการหันมาหามิติวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวและมีชีวิตแทนที่ เพื่อที่จะได้เข้าใจทางเลือกในการพัฒนาให้มีทิศทางที่หลากหลายมากขึ้น และสามารถกำหนดทางเลือกในการพัฒนาได้สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรม

ตามนัยดังกล่าวการลงทุนพัฒนาใด ๆ จำต้องมีการลงทุนทางวัฒนธรรม ความคิดควบคู่ไปด้วยหากการพัฒนาเน้นหมายถึงการเพิ่มศักยภาพในการกำหนดวิถีชีวิตของความเป็นมนุษย์ เพราะการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมนั้นประกอบไปด้วยกระบวนการต่าง ๆ ตั้งแต่การเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่และการปรับตัวเกี่ยวกับระบบคุณค่าอุดมการณ์ ระบบภูมิปัญญา และระบบสิทธิอำนาจ ซึ่งต้องปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง ด้วยการลงทุนลงแรง ในทำนองเดียวกับการลงทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมด้านต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง และด้านการศึกษา

ในการลงทุนพัฒนาทางวัฒนธรรมความคิด เพื่อให้มิติวัฒนธรรมแบบองค์รวมสามารถเป็นพลังชี้นำแนวทางการพัฒนาทางการเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางการเมืองได้นั้นคงต้องเริ่มจากความเข้าใจก่อนว่า ทุกสังคมมีต้นทุนทางวัฒนธรรมสะสมอยู่ก่อนแล้วทั้งสิ้น ในรูปแบบที่หลากหลาย ตั้งแต่ศีลธรรม ศิลปะ และภูมิปัญญา การสูญเสียต้นทุนทางวัฒนธรรมเหล่านั้นไป ก็จะทำให้สังคมนั้นล้มละลายทั้งทางศีลธรรม และด้านอื่น ๆ ตามมา ไม่แตกต่างมากนักกับการล้มละลายทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน ดังนั้นประเด็นสำคัญในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาในมิติวัฒนธรรมจึงไม่ใช่เพียงการทำให้หันโลกทันสมัยเท่านั้น หากแต่อยู่ที่กระบวนการต่าง ๆ 4 ประการ คือ

1. การเสริมสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม มนุษย์ทุกคนต้องการแสดงออกอย่างเท่าเทียมกัน และสามารถแสดงออกได้ดีที่สุดในเวทีที่เรียกว่า พื้นที่ทางวัฒนธรรม เพราะพื้นที่นี้ถือเป็นสมบัติร่วมกันของทุก

คน ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งภูมิปัญญาความรู้ อุดมการณ์ คุณค่าทางศีลธรรม และทรัพยากรของส่วนรวม ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของการรวมหมู่ ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และเกิดความต้องการทำกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ร่วมกัน ในพื้นที่ทางวัฒนธรรมนั้นมนุษย์จะสามารถเรียนรู้ สร้างสรรค์ผลิตใหม่ และปรับตัวได้ ด้วยเหตุนี้เองจึงเปรียบได้กับต้นทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นเสมือนพลังของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง

2. การเสริมสร้างประชาสังคม ซึ่งเป็นการพัฒนาในมิติทางวัฒนธรรมที่สำคัญยิ่ง เพราะแสดงถึงความสามารถในการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมที่ดึงให้ชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมได้อย่างแท้จริง ด้วยการเข้ามามีส่วนในการวางกฎเกณฑ์และกติกาของสังคมเพื่อให้ทุกคนมีส่วนร่วมรับผิดชอบ ตรวจสอบ และได้ประโยชน์จากสังคมอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ซึ่งจะช่วยผลักดันให้การพัฒนาในด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองก้าวหน้าไปได้พร้อม ๆ กัน เพราะทุกคนจะรู้สึกว่าได้รับความเป็นธรรมอย่างเสมอกัน ชุมชนท้องถิ่นก็สามารถปกป้องสิทธิพื้นฐานของตนได้ ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบดังที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

3. การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน กระบวนการสร้างประชาสังคมจะเป็นจริงได้นั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญ คือ องค์กรชุมชนต้องเข้มแข็ง เพื่อจะได้ทำหน้าที่ทั้งตรวจสอบ และปกป้องสิทธิของท้องถิ่นได้เต็มที่ นอกจากนั้นความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนยังมีส่วนช่วยเสริมให้ท้องถิ่นมีศักยภาพมากขึ้น ในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง และการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา ตลอดจนเป็นกำลังพื้นฐานของระบบประชาธิปไตยแบบประชาสังคมในระดับรากหญ้าต่อไป

4. การเคารพสิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม มิติวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะเด่นอยู่ที่การแสดงออกถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์และการเคารพสิทธิชุมชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาไปสู่ความเป็นพหุสังคมที่ผู้คนแตกต่างกันทั้งในด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบการผลิต วิถีชีวิต และชาติพันธุ์ ดังเช่นสังคมไทยในปัจจุบัน ยิ่งสังคมมีความหลากหลายมากขึ้นเท่าใด ยิ่งต้องเน้นในระบบคุณค่าที่เห็นคนเป็นคน และเน้นความคิดที่เคารพสิทธิของกันและกันมากยิ่งขึ้น

ประเวศ วะสี (2537:13-20) ได้ชี้ให้เห็นว่าถ้าเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิต วัฒนธรรมแล้วจะสามารถสรุปคุณลักษณะของวัฒนธรรมได้ 8 ประการ คือ

1. มีความหลากหลาย กระจายอำนาจ จึงส่งเสริมการเมืองระบอบประชาธิปไตย วัฒนธรรมจะมีลักษณะหลากหลายไปตามชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมก็ต้องส่งเสริมความเป็นตัวเองทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ก็เท่ากับเป็นการกระจายอำนาจ และส่งเสริมการเมืองระบอบประชาธิปไตย การเห็นคุณค่าและส่งเสริมวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นการพัฒนาประชาธิปไตย

2. กระจายรายได้และสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ จุดแข็งของไทยที่คนอื่นไม่มีคือ วัฒนธรรมไทย ควรคิดเรื่องเศรษฐกิจกับวัฒนธรรมให้เชื่อมต่อกัน เพราะเศรษฐกิจในรูปแบบปัจจุบันมีลักษณะ กระจายรายได้สูง วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการกระจายรายได้

3. ส่งเสริมศักดิ์ศรีของชุมชนท้องถิ่น วัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นซึ่งมีราก ย้อนไปไกล ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นย่อมมีศักดิ์ศรี ถ้าชุมชนท้องถิ่นมีศักดิ์ศรีคนทั้งประเทศก็ จะมีเกียรติ มีความสุข เป็นการเปิดทางเลือกกว้างขวางอยู่ให้ผู้คน ลดความเครียดและความขัดแย้งในสังคม

4. ความเป็นบูรณาการ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อมโยงอย่างเป็นบูรณาการทุกมิติ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของคนทั้งหมดในชุมชนหรือสังคม ที่มีความเชื่อและระบบคุณค่าและการปฏิบัติร่วมกัน เป็น ทั้งเรื่องของเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อมพร้อมกันไปหมดเป็นเรื่องเดียวกัน

5. สร้างความบรรสานสอดคล้อง (HARMONY) และความสมดุลยั่งยืน เพราะความเป็น บูรณาการและค่าที่มีรากลึกยาวนาน วัฒนธรรมจึงมีลักษณะประสานหรือมีความบรรสานสอดคล้องระหว่าง มนุษย์ทั้งกายและใจ กับสังคม และกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามธรรมชาติ

6. มีการพัฒนาจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้ง การพัฒนาทางวัตถุไม่คำนึงถึงคุณค่าทางจิต ใจ และจิตวิญญาณ วัฒนธรรมคำนึงถึงเรื่องจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้งสุนทรีย์กรรมให้ความสุขทางจิตใจ

7. ส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม ต้องส่งเสริมให้สังคมเข้มแข็งจึงจะถ่วงดุลอำนาจและ พื้นฟูบูรณะศีลธรรมได้ วัฒนธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม เพราะวัฒนธรรมต้องมีความเป็น ชุมชน ความเป็นชุมชนต้องมืองค์กรชุมชน การมืองค์กรชุมชนทำให้ชุมชนหรือสังคมเข้มแข็ง

8. เป็นการผดุงศีลธรรมของสังคม เมื่อวัฒนธรรมมีลักษณะทั้ง 7 ประการดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นการผดุงศีลธรรม

ประเวศ วะสี (2537:23-26) ได้เสนอยุทธศาสตร์เพื่อเป็นแนวทางใหญ่ ๆ สำหรับส่งเสริม เรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาไว้ 7 ประการดังนี้

1. การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง ให้ทั่วทั้งสังคมว่าวัฒนธรรมคืออะไร และวัฒนธรรมสำคัญ สำหรับการพัฒนาอย่างไร เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุด เพราะเมื่อเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว สังคมก็จะ ปฏิบัติถูกต้องได้เอง

2. การสนับสนุนเวทีทางวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น ควรสนับสนุนเวทีวัฒนธรรมในรูปแบบ ที่หลากหลายในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ริเริ่มโดยชุมชนท้องถิ่น

3. ส่งเสริมสถาบันครอบครัว ไทยเคยมีวัฒนธรรมครอบครัวที่อบอุ่น แต่บัดนี้สถาบันครอบครัว ได้รับผลกระทบอย่างหนักจากการพัฒนาแบบทันสมัย

4. ส่งเสริมมืองค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน ชุมชนที่เข้มแข็ง คือ ผู้ปฏิบัติ วัฒนธรรม และชุมชนที่เข้มแข็งจะก่อให้เกิดการพัฒนาทุกด้าน

5. ปรับการศึกษาให้เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย การศึกษาของไทยในปัจจุบันตัดขาดจากรากทางวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งเป็นเหตุสำคัญของความเสื่อมสูญทางวัฒนธรรมและเกิดปัญหาต่าง ๆ จากความขาดแคลนทางวัฒนธรรม ควรปรับการศึกษาให้เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการปฏิบัติและการซึมซับ ถ้าการศึกษาเอาความเป็นจริงเป็นตัวตั้ง การศึกษาก็จะสัมพันธ์กับวัฒนธรรม

6. วัฒนธรรมกับเศรษฐกิจ เนื่องจากวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ และการรักษาสภาพแวดล้อมดังกล่าวแล้ว ควรร่วมมือกันสร้างความเข้าใจเรื่องนี้ให้ชัดเจน และกำหนดยุทธศาสตร์ในการนำมิติทางวัฒนธรรมเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจ

7. กองทุนและการบริหารงานวัฒนธรรม ในการส่งเสริมวัฒนธรรมกับการพัฒนาต้องการเงินทุนและการบริหารจัดการที่คล่องตัวและมีประสิทธิภาพ ควรมีการเพิ่มเงินกองทุนวัฒนธรรมให้มีจำนวนมากพอ

1.8. ขอบข่ายการดำเนินงานวัฒนธรรม

องค์การสหประชาชาติ ได้ประกาศ "ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม" (พ.ศ. 2531-2540) ซึ่งเป็นเครื่องแสดงถึงความสำคัญของงานวัฒนธรรมที่จะต้องเข้ามามีบทบาทอย่างเด่นชัดในการสร้างสันติภาพ สันติสุขและอิสรภาพให้แก่มวลมนุษย์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้วิเคราะห์จากธรรมชาติของวัฒนธรรมซึ่งจะพบว่าวัฒนธรรมต้องมีการวิริเริ่มสร้างสรรค์ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง คือ มีลักษณะเป็นดังกระแสธารที่ไหลจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน และพุ่งไหลออกไปสู่ออนาคต กระแสธารแห่งวัฒนธรรมนี้จะเหือดแห้งมิได้ เพราะมันย่อมหายถึงความสูญสลายแห่งวิญญาณและเอกลักษณ์ของเผ่าพันธุ์ จากความจริงข้อนี้ทำให้ต้องมียานวัฒนธรรมอย่างน้อย 3 งาน คือ งานถ่ายทอด งานส่งเสริม และงานเสริมสร้างอัตหัตถะ

เนื่องจากกระแสธารแห่งวัฒนธรรมต้องไหลผ่านหลายยุคสมัย อีกทั้งต้องเผชิญกับเหตุการณ์นานาประการ ประกอบกับสภาพปัญหาและความต้องการของมนุษย์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยล้วนผิดแผกกัน จึงต้องมีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไปตามกาลเวลาด้วย เป็นเหตุให้วัฒนธรรมบางอย่างสูญหายหรือเสื่อมคลายความสำคัญลง และวัฒนธรรมบางอย่างอาจจะหมดความเหมาะสมกับยุคสมัย ความจริงข้อนี้ทำให้ต้องมียานวัฒนธรรมอย่างน้อย 3 งาน คือ งานอนุรักษ์ งานฟื้นฟู และงานพัฒนา

มาในปัจจุบันนี้ การติดต่อสื่อสารและการคมนาคมทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ เป็นไปอย่างรวดเร็ว การไหลบ่าของวัฒนธรรมระหว่างภูมิภาค และระหว่างประเทศก็เป็นไปอย่างรวดเร็วด้วย ในสภาวะเช่นนี้อาจเกิดความขัดแย้ง หรือไม่ก็อาจเกิดการครอบงำทางวัฒนธรรมขึ้นได้ จึงจำเป็นที่คนที่มีวัฒนธรรมต่างกันควรจะได้เรียนรู้วัฒนธรรมของกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้บังเกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน เกิดความเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน อีกทั้งยังช่วยให้สามารถเลือกรรกลั่นกรองเอาแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์ จากวัฒนธรรมอื่นมาปรับหรือดัดแปลงให้กลมกลืนเข้ากันและบังเกิดคุณค่าอันนวยประโยชน์ต่อชีวิตและสังคม

ของตนอย่างแท้จริง จากความจริงข้อนี้จึงต้องมีงานแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเพิ่มขึ้นมาอีกงานหนึ่ง งานนี้ควรจะกระทำทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ

ในการทำงานวัฒนธรรมให้บังเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างแท้จริงนั้นจำเป็นต้องมีการศึกษาค้นคว้า รวบรวม วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลหรือข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมอย่างรอบด้านและอย่างเป็นระบบ จึงต้องมีงานวิจัยวัฒนธรรมอีกงานหนึ่งด้วย โดยที่งานนี้จัดว่ามีความสำคัญถึงขั้นที่เรียกได้ว่าเป็นฐานรองรับงานอื่น ๆ ทั้งหมดทีเดียว

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้ขอบข่ายงานวัฒนธรรมตามที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535:13-21) ได้กำหนดเป็นแนวในการดำเนินงานทั้ง 8 ลักษณะงาน เป็นกรอบความคิดในการวิจัย ดังนี้

- 1) งานวิจัยวัฒนธรรม หมายถึง การสำรวจ ศึกษา สังเคราะห์ และวิเคราะห์ ข้อมูลต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนา ถ่ายทอด ส่งเสริม เสริมสร้างอัตลักษณ์ และแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรม
- 2) งานอนุรักษ์วัฒนธรรม หมายถึง การพิทักษ์รักษา และธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เพื่อก่อให้เกิดความรัก ความหวงแหน ความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในความเป็นชาติ ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าของคนรุ่นหลัง
- 3) งานฟื้นฟูวัฒนธรรม หมายถึง การเลือกสรรวัฒนธรรมที่สูญหายหรือกำลังเสื่อมสลาย มาทำให้มีความหมายและความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในชาติ
- 4) งานพัฒนาวัฒนธรรม หมายถึง การริเริ่ม สร้างสรรค์ และการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง วัฒนธรรมให้เหมาะสมกับยุคสมัย บังเกิดคุณประโยชน์แก่ชีวิต สังคม และธรรมชาติ โดยที่ยังคงรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทย
- 5) งานถ่ายทอดวัฒนธรรม หมายถึง การนำวัฒนธรรมที่ผ่านการเลือกสรรกลั่นกรองแล้วไปใช้ในกระบวนการให้การศึกษา อันจะยังผลให้สมาชิกในสังคมเกิดความเข้าใจ ตระหนักในคุณค่า และนำไปปฏิบัติอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับยุคสมัย
- 6) งานส่งเสริมกิจกรรมวัฒนธรรม หมายถึง การสนับสนุนให้บุคคลหรือหน่วยงาน สามารถจัดกิจกรรมวัฒนธรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
- 7) งานเสริมสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หมายถึง การส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรมได้มีโอกาสแสดงออกและพัฒนาความรู้ความสามารถอย่างเต็มตามศักยภาพถึงขั้นที่สมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติในด้านนั้น ๆ รวมถึงการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลและหน่วยงาน ทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ ได้ทำกิจกรรมทางวัฒนธรรม

เพื่อส่งเสริมผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางวัฒนธรรม อันจะนำไปสู่การสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมในอนาคต

8) งานแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม หมายถึง การส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคล และหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมเพื่อสร้างเสริมความเข้าใจอันดีต่อกัน อันจะนำไปสู่สันติภาพและสันติสุขแห่งการอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติ

2. สภาวัฒนธรรมจังหวัด

2.1 ความเป็นมา

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้กำหนดนโยบายของปีระมณงค์วัฒนธรรมไทยไว้ว่า

“... สนับสนุนการกระจายอำนาจและบทบาทในการดำเนินงานวัฒนธรรมไทย เปิดโอกาสให้องค์กรชาวบ้านและบุคลากรในท้องถิ่น ได้มีส่วนร่วมอย่างสำคัญและเป็นเจ้าของในการดำเนินงานวัฒนธรรม ในรูปเครือข่ายเครือข่ายทางวัฒนธรรม โดยที่หน่วยงานของรัฐจะทำหน้าที่เพียงกระตุ้นส่งเสริม สนับสนุนและประสานงานเท่านั้น เพราะรัฐบาลตระหนักดีว่าผู้ที่รู้เรื่องดีที่สุดในเรื่องวัฒนธรรม คือคนในท้องถิ่น...”

และได้ประสานงานกับสำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเชียงใหม่ โดยได้ริเริ่มมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 จนถึงปลายเดือนกรกฎาคม 2537 จึงได้แต่งตั้งคณะทำงานศึกษารูปแบบแนวทางการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดขึ้น และในวันที่ 28 กันยายน 2537 จึงได้เชิญบุคคล คณะบุคคล ทั้งองค์กรภาครัฐ องค์กรเอกชน และองค์กรศาสนา ประมาณ 400 หน่วย เข้าร่วมประชุมและจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ขึ้น และได้กำหนดธรรมนูญสภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.2537 ขึ้น โดยให้สมาชิกของสภาประกอบด้วยบุคคลตัวแทนของคณะบุคคลองค์กรภาคเอกชน ตัวแทนของสถาบันศาสนาและตัวแทนภาครัฐบาลและสถาบันการศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

- (1) เพื่อเป็นศูนย์กลางเครือข่ายการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่
- (2) เพื่ออนุรักษ์ ส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่
- (3) เพื่อพัฒนาวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ถูกต้องและเหมาะสม

(4) เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดเชียงใหม่, 2537:4,35)

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งได้เข้าไปส่งเสริมและสนับสนุนการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่ในครั้งนี้ ได้พิจารณาเห็นว่ารูปแบบการดำเนินงานในลักษณะการเข้าร่วมร่วมมือกันของหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ในจังหวัดนี้เป็นรูปแบบการดำเนินงานที่เหมาะสมกับธรรมชาติและลักษณะของงานวัฒนธรรมที่จะต้องร่วมกันทำจากทุกฝ่ายในสังคม ทั้งนี้เพราะเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของทุกคนในสังคม สมควรที่ "ท้องถิ่น" จะต้องเข้าร่วมกันคิด ตัดสินใจและดำเนินการเอง ซึ่งนับเป็นความคิดและนวัตกรรมใหม่ที่ถือเป็นจุดเปลี่ยนในการดำเนินงานวัฒนธรรมอย่างสำคัญยิ่ง จากเดิมที่งานวัฒนธรรมโดยเฉพาะในท้องถิ่นถูกจำกัดการดำเนินงานอยู่เฉพาะในหน่วยราชการเท่านั้น มาเป็นภาคีอันอำนาจในการคิดทบทวนตัดสินใจในการดำเนินงานวัฒนธรรมให้กับท้องถิ่น ซึ่งหมายรวมถึงองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ในจังหวัดนั้นโดยตรง ซึ่งจากหน้าที่ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดเชียงใหม่จะเห็นได้ชัดเจนว่าสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะทำหน้าที่ 2 ลักษณะ คือการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่ (ข้อ 2 และ 3) และการเป็นเวทีกลางที่จะให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกของสภาได้มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์ และความคิดในการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัด โดยการสร้างประชาคมนั้นเอง จึงได้นำความคิดนี้ไปพัฒนา ขยายความคิดและทดลองสนับสนุนให้จังหวัดสกลนครจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดสกลนครขึ้น โดยจัดตั้งได้สำเร็จเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2538 ซึ่งในธรรมนูญสภาวัฒนธรรมจังหวัดสกลนคร พ.ศ.2538 ได้กำหนดสมาชิกไว้ว่า ได้แก่หน่วยงานหรือองค์กรของรัฐและเอกชนที่ดำเนินงานด้านวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วยศูนย์วัฒนธรรม สถานศึกษา องค์กรศาสนา สมาคม มูลนิธิ องค์กรชาวบ้าน กลุ่มศิลปิน กลุ่มสื่อมวลชน หน่วยงานเอกชน หน่วยงานราชการ และองค์กรอื่น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ คือ

- (1) เพื่อเป็นเวทีกลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดในการดำเนินงานทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ
- (2) ส่งเสริมและพัฒนาองค์กรดำเนินงานวัฒนธรรมท้องถิ่น เพื่อเป็นสมาชิกของสภาให้กว้างขวางยิ่งขึ้น
- (3) เพื่อระดมทรัพยากรทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนในการดำเนินงานวัฒนธรรมท้องถิ่น ทั้งสนับสนุนการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรมจังหวัด
- (4) เพื่อให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่อคณะกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดและผู้ที่เกี่ยวข้อง (ธรรมนูญสภาวัฒนธรรมจังหวัดสกลนคร พ.ศ.2538:2-3)

จากการพัฒนาความคิดในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัด จากจังหวัดเชียงใหม่จนถึงจังหวัดสกลนครนี้ มีประเด็นที่มีการปรับปรุงพัฒนาขึ้น 2 ประเด็นสำคัญคือ

1. สมาชิกของสภาวัฒนธรรมจังหวัดได้ขยายวงขึ้น โดยเพิ่มศูนย์วัฒนธรรม องค์กรชาวบ้านกลุ่มศิลปิน กลุ่มสื่อมวลชนและยังเปิดโอกาสให้กลุ่มอื่น ๆ เข้ามาเป็นสมาชิกได้อีก

2. วัตถุประสงค์ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดได้เพิ่มขึ้นโดยให้ความสำคัญในการเป็นเวทีกลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดในการดำเนินงานวัฒนธรรมและมีการเพิ่มการสนับสนุนการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรมจังหวัดขึ้นด้วย

หลังจากนั้นคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้มีประกาศเรื่องการตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัด ลงวันที่ 8 มิถุนายน 2538 ให้มีการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดขึ้น ด้วยเหตุผลและแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญคือ

1. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตและวิถีการคิดของชุมชน ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นแต่ละแห่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมของตนเอง หน่วยงานของรัฐในส่วนกลางและกลไกรัฐในระดับท้องถิ่นเป็นส่วนส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนในท้องถิ่นสามารถประพฤติปฏิบัติตามวัฒนธรรมของตัวเองได้อย่างมีศักดิ์ศรี

2. สภาพการดำเนินกิจกรรมทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นแต่ละแห่งที่ผ่านมา อยู่ในสภาพ ต่างคนต่างทำตามลำพังตัวเอง ขาดการประสานงาน การร่วมมือ ตลอดจนขาดการรวมพลังอย่างเป็นระบบ เป็นเหตุให้ศักยภาพในการดำเนินงานวัฒนธรรมในภาพรวมไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร จำเป็นต้องส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวกันขึ้น

3. สังคมในยุคโลกาภิวัตน์ เช่นปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางและรวดเร็วมาก อิทธิพลของเทคโนโลยีการคมนาคมที่ก้าวหน้า ทำให้การติดต่อสื่อสารเป็นไปอย่างรวดเร็วหมด วัฒนธรรมจากโลกภายนอกหลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยอย่างรวดเร็วและรุนแรงยิ่งขึ้นทุกวัน ประชาชนส่วนใหญ่ตกอยู่ในภาวะสับสน การเลือกสรร กลั่นกรองและการปรับปรุงทางวัฒนธรรมไม่สามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. วัฒนธรรมประชาธิปไตยเป็นสิ่งที่สังคมโลกยอมรับได้มากที่สุด รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยมีเจตนารมณ์ในการส่งเสริมการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข แนวคิดเรื่องการกระจายอำนาจให้ประชาชนในส่วนภูมิภาคมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการรับผิดชอบต่อวิถีชีวิตของตัวเองเป็นภารกิจเร่งด่วนในการบริหารราชการแผ่นดิน

5. ทุกภูมิภาคของประเทศไทยอุดมสมบูรณ์มั่งคั่งไปด้วยทรัพยากรทางวัฒนธรรมอันล้ำค่า เป็นมรดกตกทอดสั่งสมมาจากบรรพบุรุษหลายยุค หลายสมัย เป็นสิ่งที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับสังคมไทยและชาวโลก จำเป็นต้องสร้างเสริมจิตสำนึกให้ประชาชนเยาวชนคนไทยทั่วประเทศ ตระหนักในคุณค่าและร่วมมือกันบำรุงรักษามรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าไว้เป็นสมบัติประจำชาติและเป็นมรดกสมบัติของมนุษยชาติสืบไป

6. ท้องถิ่นแต่ละจังหวัดควรมีอิสระในการคิด และการปฏิบัติภารกิจทางวัฒนธรรมตามความเหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของตน รัฐพึงสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดการระดมสรรพกำลังในการดำเนินงานทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยท้องถิ่นและเพื่อท้องถิ่น

7. องค์กรทางวัฒนธรรมสามารถทำหน้าที่เป็นองค์กรกลาง สำหรับคนทุกสาขาอาชีพได้ดีที่สุด เพราะวัฒนธรรมเป็นกิจกรรมร่วมกันของคนในสังคมและเป็นสายใยเชื่อมโยงให้สมาชิกในสังคมทุกหมู่เหล่าเข้าเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน

ดังนั้นเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ จึงสนับสนุนให้เกิดการรวมตัวกัน จัดตั้งเป็นองค์กรชุมชนในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล ระดับอำเภอและระดับจังหวัดในลักษณะของเครือข่ายเครือข่ายทางวัฒนธรรม 5 กลุ่มเครือข่าย และรวมกลุ่มเครือข่ายทั้ง 5 กลุ่มเป็นสภาวัฒนธรรมจังหวัด เพื่อเป็นศูนย์กลางในการติดต่อประสานงานระหว่างสมาชิก และการรวมพลังปฏิบัติกิจกรรมทางวัฒนธรรมร่วมกัน อีกทั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะเป็นเวทีกลางในการส่งเสริมวัฒนธรรมประชาธิปไตย โดยการเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการรับผิดชอบต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นของตนเอง และเพื่อเป็นการเสริมศักยภาพการดำเนินงานทางวัฒนธรรมในภาพรวมของชาติให้ประชาชนสามารถตั้งรับและปรับตัวให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพการณ์ของสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในยุคปัจจุบัน

2.2 โครงสร้างและองค์ประกอบ

ในประกาศคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เรื่องการตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัด ลงวันที่ 8 มิถุนายน 2538 ได้กำหนดให้ในจังหวัดหนึ่ง ๆ ควรมีสภาวัฒนธรรมจังหวัดคณะหนึ่ง โดยประกอบด้วยสมาชิกที่มาจากผู้แทนองค์กรที่ดำเนินงานด้านวัฒนธรรมที่อยู่ในจังหวัดนั้น ๆ ซึ่งประกอบด้วยองค์กรเครือข่ายเครือข่ายทางวัฒนธรรม 5 กลุ่ม เรียกว่า “เบญจภาคี” ดังนี้

(1) องค์กรภาครัฐ ได้แก่ หน่วยงานราชการและรัฐวิสาหกิจที่ปฏิบัติงานอยู่ในจังหวัดนั้น ๆ ทั้งที่เป็นหน่วยงานส่วนกลาง ส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น

(2) องค์กรเอกชน ได้แก่ องค์กรสาธารณประโยชน์ที่เกิดจากการรวมตัวของประชาชน โดยมีการจัดตั้งและดำเนินการตามกฎหมายและกฎระเบียบของทางราชการ เช่น สมาคม มูลนิธิ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสาธารณสุขมูลฐาน คณะกรรมการหมู่บ้าน ชุมชน สโมสร เป็นต้น

(3) องค์กรชุมชน ได้แก่ องค์กรที่เกิดจากการรวมตัวตามความถนัดและความสนใจของประชาชนเพื่อป้องกันหรือแก้ไขปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น เช่น กลุ่มสวัสดิการชุมชน กลุ่มธุรกิจชุมชน กลุ่มอุตสาหกรรมชุมชน กลุ่มพัฒนา กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มวิชาชีพ เป็นต้น รวมทั้งการรวมตัวกันตามธรรมชาติในลักษณะต่าง ๆ ด้วย

(4) องค์กรธุรกิจ ได้แก่ บริษัท ห้างร้าน โรงแรม ศูนย์การค้า ธนาคาร ชมรมนักธุรกิจสหกรณ์ และองค์กรธุรกิจรูปแบบอื่น ๆ

(5) องค์การวิชาการ ได้แก่ สถาบันการศึกษา พิพิธภัณฑ์ ศูนย์วัฒนธรรม หอวัฒนธรรม นิทัศน์ รวมทั้งบุคคลที่เป็นผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชการและโดยธรรมชาติ เช่น พระ ผู้นำทางศาสนา ศิลปินแห่งชาติ ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม คนดีศรีสังคม ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญและผู้ชำนาญการในสาขาวิชาชีพ งานศิลปะและงานวัฒนธรรมในสาขาต่าง ๆ

2.3 หน้าที่

ในประกาศคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เรื่องการตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัด ลงวันที่ 8 มิถุนายน 2538 ได้กำหนดให้สภาวัฒนธรรมจังหวัดมีหน้าที่ดังนี้คือ

- (1) เป็นศูนย์กลางในการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์และแนวคิดในการดำเนินงานวัฒนธรรมทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ
- (2) ส่งเสริมและพัฒนาองค์กรดำเนินงานวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เข้มแข็งและเป็นสมาชิกของสภาที่กว้างขวางยิ่งขึ้น
- (3) เป็นศูนย์กลางเครือข่ายการดำเนินงานวัฒนธรรมขององค์กรชุมชนในท้องถิ่น
- (4) ระดมทรัพยากรจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในการดำเนินงานวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรมจังหวัด
- (5) เสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่อคณะกรรมการวัฒนธรรมจังหวัดในเรื่องโครงการงบประมาณ การจัดตั้งสมาคม มูลนิธิและกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่น
- (6) สืบทอดการสืบสานวัฒนธรรมไทย
- (7) พัฒนาวัฒนธรรมให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม
- (8) จัดกิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ ส่งเสริมและเผยแพร่วัฒนธรรมของท้องถิ่น
- (9) ดำเนินการอื่น ๆ ตามที่จังหวัด หรือคณะกรรมการวัฒนธรรมจังหวัด หรือสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติขอความร่วมมือ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538:25-26)

ซึ่งอาจสรุปได้ว่าในการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัดนั้น สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ให้หน่วยงานและองค์กรที่ดำเนินงานวัฒนธรรมในลักษณะต่าง ๆ ที่จำแนกได้เป็น 5 กลุ่ม เรียกว่า เบญจภาคีและมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ให้ประสานการดำเนินงานกันอย่างกว้างขวางและเกิดพลังมากยิ่งขึ้น จึงกำหนดโครงสร้างของสภาวัฒนธรรมจังหวัดให้ประกอบด้วยเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิก 5 กลุ่มและเมื่อพิจารณาจากหน้าที่ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดแล้วพบว่า มีหน้าที่ดำเนินงานวัฒนธรรมใน 2 ระดับ คือ ในระดับท้องถิ่น (ข้อ 5 และข้อ 8) และในระดับชาติซึ่งนอกจากจะเป็นผลจากการดำเนินงานในระดับท้องถิ่นแล้วยังกำหนดไว้ในหน้าที่ข้อ 6 และข้อ 7 ด้วย ส่วนในหน้าที่ของ 1, 2, 3 และ 5 นั้น ล้วนเป็นหน้าที่ในการ

พัฒนาและสร้างเสริมประชาสังคมในการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อ 1 เป็นการพัฒนาประชาสังคมเพื่อการเรียนรู้ในการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัดและขององค์กรดำเนินงานวัฒนธรรมในท้องถิ่นให้เข้มแข็งขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของชาตินั้นเอง

นับตั้งแต่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้มีมติให้ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดขึ้นในทุกจังหวัด สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ส่งเสริมและสนับสนุนให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีในการดำเนินงานวัฒนธรรมในจังหวัดต่าง ๆ จัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดขึ้นครบทุกจังหวัดตั้งแต่วันที่ 21 มกราคม 2539 และได้เริ่มดำเนินการตามวัตถุประสงค์และหน้าที่ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดอย่างจริงจังมาตั้งแต่ปีงบประมาณ 2539 เมื่อพิจารณาจากการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของชาติในภาพรวมแล้วพบว่า สภาวัฒนธรรมจังหวัดเป็นหน่วยงานในลักษณะการประสานและปฏิบัติงานวัฒนธรรมในระดับจังหวัด การดำเนินงานในปัจจุบันนอกจากจะขยายเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกออกไปให้กว้างขวาง (การขยายในแนวนอน) แล้ว ยังได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้ขยายเครือข่ายเครือข่ายไปในระดับอำเภอและระดับตำบล (การขยายในแนวตั้ง) โดยการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมในระดับอำเภอตำบลและชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ตามความพร้อมด้วย

2.4 การดำเนินงาน

ในการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัดนี้ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้แบ่งจังหวัดออกเป็น 3 ขนาด ตามจำนวนหมู่บ้าน ในแต่ละจังหวัด โดยแบ่งเป็น 3 ขนาดคือ

1. จังหวัดขนาดใหญ่ ได้แก่ จังหวัดที่มีจำนวนหมู่บ้านเกินกว่า 900 หมู่บ้าน ซึ่งมีอยู่ 25 จังหวัด ได้แก่ สงขลา นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี สุพรรณบุรี ลพบุรี พระนครศรีอยุธยา สระบุรี นครสวรรค์ เพชรบูรณ์ เชียงใหม่ เชียงราย อุตรธานี หนองคาย สกลนคร ขอนแก่น อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ มหาสารคาม นครพนม นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ ชัยภูมิ ศรีสะเกษ
2. จังหวัดขนาดกลาง ได้แก่ จังหวัดที่มีจำนวนหมู่บ้านตั้งแต่ 561 ถึง 900 หมู่บ้าน ซึ่งมีอยู่ 25 จังหวัด ได้แก่ นครปฐม ปัตตานี ชุมพร พัทลุง ตรัง ราชบุรี เพชรบุรี กาญจนบุรี พิษณุโลก พิจิตร กำแพงเพชร สุโขทัย เพชร ลำปาง พะเยา หนองบัวลำภู เลย อำนาจเจริญ ยโสธร ชลบุรี ฉะเชิงเทรา จันทบุรี ปราจีนบุรี สระแก้ว
3. จังหวัดขนาดเล็ก ได้แก่ จังหวัดที่มีจำนวนหมู่บ้านน้อยกว่า 560 หมู่บ้าน ซึ่งมีอยู่จำนวน 25 จังหวัด ได้แก่ สมุทรปราการ ปทุมธานี สมุทรสาคร นนทบุรี ยะลา นราธิวาส สตูล ภูเก็ต ระนอง พังงา

กระบี่ สมุทรสงคราม ประจวบคีรีขันธ์ อ่างทอง สิงห์บุรี ชัยนาท อุทัยธานี อุตรดิตถ์ ตาก ลำพูน น่าน แม่ฮ่องสอน มุกดาหาร ตราด ระยอง นครนายก

โดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้จัดสรรทรัพยากรให้จังหวัดในแต่ละขนาดในจำนวนที่แตกต่างกัน

อาจกล่าวได้ว่าการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดนี้เป็นความพยายามของรัฐ โดยเป็นนโยบายสำคัญของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การพัฒนาประชารัฐและการสร้างวัฒนธรรมประชาสังคม ตลอดจนการส่งเสริมให้วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของคน และเป็นพลังในการพัฒนาประเทศให้สมดุลและยั่งยืน ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) โดยได้มีการส่งเสริมและสนับสนุนการดำเนินงานในลักษณะต่าง ๆ ทั้งในด้านวิชาการ การบริหาร และงบประมาณ (ทั้งที่จัดสรรให้รายปีโดยเฉลี่ยปีละ 400,000 บาท/จังหวัด และการจัดตั้งกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรมจังหวัด ขณะที่มีเงินทุนประเดิมจังหวัดละ 2 ล้านบาท จากเป้าหมายที่จะให้มีจังหวัดละ 10 ล้านบาท) มีการนิเทศและให้ข้อเสนอแนะเป็นประจำอย่างใกล้ชิด ทั้งโดยเจ้าหน้าที่และผู้บริหารระดับสูง มีการเชิญประชุม มีการพัฒนาบุคลากร และอื่น ๆ โดยคาดหวังว่าสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะเป็นประชาสังคมในระดับจังหวัดที่เกิดจากความร่วมมือ ร่วมใจกันของทุกฝ่ายในจังหวัด (เบญจมาศ) ที่จะมาร่วมกันคิด ร่วมกันทำงานวัฒนธรรม โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ความคิด ประสบการณ์จนก่อให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้และการดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่น ของจังหวัด และของชาติไปด้วยกัน ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร และการยอมรับนับถือซึ่งกันและกัน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่มีคุณค่าและมีประโยชน์อย่างยิ่งในการดำเนินงานวัฒนธรรมซึ่งเป็นการทำงานเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของทุกคนในท้องถิ่นในจังหวัดและในสังคมในที่สุด

สำนักพัฒนาการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เขตการศึกษาต่าง ๆ ซึ่งได้รับมอบหมายจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้ทำหน้าที่ในการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ในแต่ละเขตการศึกษาที่รับผิดชอบ จากการทำเสนอผลการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของสภาวัฒนธรรมจังหวัดในปีงบประมาณ 2539 ในแต่ละเขตการศึกษาในเบื้องต้น ในการสัมมนาผู้บริหารงานวัฒนธรรมในส่วนภูมิภาค เมื่อวันที่ 23-25 พฤศจิกายน 2539 ณ จังหวัดลำปาง สามารถสรุปได้ว่า

1. การดำเนินงานโครงการและกิจกรรมทางวัฒนธรรมของจังหวัดมีความหลากหลายและกว้างขวางมากขึ้น ทั้งในเรื่องของจำนวนโครงการ คุณภาพของโครงการ กลุ่มเป้าหมาย พื้นที่ดำเนินการ ผู้รับผิดชอบ การดำเนินงาน ผู้เข้าร่วมโครงการและอื่น ๆ

2. มีการระดมทรัพยากร เช่น เงิน คน ความรู้ ความคิด เป็นต้น มาใช้ในการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัด จากแหล่งต่าง ๆ ในท้องถิ่นมากขึ้น ทั้งในส่วนของแหล่งและจำนวนของทรัพยากร ซึ่งทำให้สามารถดำเนินงานโครงการและกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวางและหลากหลายมากยิ่งขึ้น

ซึ่งความสำเร็จที่เกิดขึ้นดังกล่าวนี้ เป็นผลจากการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดขึ้นนั่นเอง แต่เมื่อพิจารณาเฉพาะในส่วนของสภาวัฒนธรรมจังหวัดแล้วพบว่า ในทุกเขตการศึกษาจะพบปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานที่คล้ายคลึงกัน ดังนี้คือ

1. เรื่องสภาวัฒนธรรมจังหวัด เป็นเรื่องใหม่มีส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องยังไม่เข้าใจ ทำให้ยังมีปัญหาในการดำเนินงานอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

1.1 เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิก ไม่เข้าใจและไม่คุ้นเคยกับการที่จะต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการดำเนินงานวัฒนธรรม ส่วนหนึ่งยังเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ที่ส่วนราชการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องเป็นผู้ดำเนินการ

1.2 เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกส่วนใหญ่ ยังไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของแต่ละภาคี และแต่ละองค์กรยังไม่สามารถประสานการดำเนินงานได้อย่างเต็มที่

1.3 หน่วยงานราชการต่าง ๆ ยังไม่คุ้นเคยกับการกระจายอำนาจและการกระจายความรับผิดชอบให้ภาคเอกชน และประชาชนมาร่วมกันดำเนินการ ยังติดขัดอยู่กับการที่รัฐจะต้องรับผิดชอบอยู่เพียงลำพัง ทำให้มีปัญหาในการประสานงาน การร่วมมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ให้อำนาจแก่สภาวัฒนธรรมจังหวัดในการจะพิจารณาและตัดสินใจในการดำเนินงานวัฒนธรรมโดยใช้งบประมาณที่สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติสนับสนุนให้ทุกจังหวัด ดำเนินโครงการ กิจกรรมทางวัฒนธรรมตามที่สภาวัฒนธรรมจังหวัดจะพิจารณาเห็นสมควรได้ มักจะมีปัญหาและติดขัดกับหน่วยงานที่เบิกจ่ายงบประมาณ

2.5 การวิเคราะห์สภาวัฒนธรรมจังหวัดโดยทฤษฎีทางสังคมวิทยา

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัดมาศึกษาโดยใช้ทฤษฎีทางสังคมวิทยา พบว่า สภาวัฒนธรรมจังหวัดเป็นระบบการกระทำกรณหนึ่ง (an operating system) ที่ประกอบด้วย เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิก ซึ่งเป็นระบบย่อย (subsystem) ที่ปฏิบัติหน้าที่ ตามบทบาท ภารกิจหน้าที่ ความรับผิดชอบ ความถนัดและความสนใจของแต่ละภาคีสมาชิก แต่ในขณะเดียวกันก็เกิดความสัมพันธ์ระหว่างเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกเหล่านั้น เกิดเป็นสภาวัฒนธรรมจังหวัดซึ่งเป็นโครงสร้าง ที่ภาคีสมาชิกมีภารกิจหน้าที่ต่าง ๆ ร่วมกันและประสานกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายของสภาวัฒนธรรมจังหวัด คือการร่วมกันดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืนร่วมกันของชุมชนและจังหวัด ซึ่งเป็นไปตามลักษณะสังคม ตามทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม (structural functionalism) นั่นเอง

การใช้แนวคิดเรื่องสภาวัฒนธรรมจังหวัดเป็นระบบการกระทำกรณนี้ ทำให้สามารถศึกษาวิเคราะห์สภาวัฒนธรรมจังหวัด ตามหลักการใหญ่ ๆ ของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมได้ ดังนี้

1. สมาชิกของแต่ละเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพของสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะต้องมีลักษณะที่รวมตัวกันอย่างถาวรพอประมาณที่จะทำให้แต่ละเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรับหน้าหน้าที่ในส่วนของตนได้ เช่น กลุ่มแม่บ้าน ซึ่งเป็นเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมของสภาวัฒนธรรมจังหวัดนั้น แม่บ้านต่าง ๆ ที่มาเป็นสมาชิกของกลุ่มแม่บ้านจะต้องรวมตัวกันอย่างถาวรเพียงพอที่จะทำให้กลุ่มแม่บ้านทำงานตามวัตถุประสงค์ของกลุ่มได้

2. แต่ละเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมมีความโน้มเอียงที่จะเข้ามาเพื่อรักษาลิทธิประโยชน์พร้อม ๆ กับการป้องกันตนเองจากการแทรกแซง หรือทำลายจากเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมอื่น ๆ

3. ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงบางประการเกิดขึ้นแก่เครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมเป็นไปเพื่อการอยู่รอด หรือเพื่อให้เครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรับหน้าหน้าที่ได้ดียิ่งขึ้น เหมาะสมกับบริบทมากขึ้นกว่าเดิม

4. ตามปกติเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมจะดำเนินการต่าง ๆ เพื่อรักษาดุลยภาพ (equilibrium) ระหว่างสัมพันธภาพของเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมต่าง ๆ ไว้เสมอ การเสียดุลยภาพในการปฏิบัติงานของเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมในบางครั้งถือว่าเป็นเหตุการณ์ผิดปกติ อาจอยู่ในภาวะปรับตัวเข้ากับบริบทใหม่ หรืออาจถูกแทรกแซงจากเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมอื่น ๆ

5. เครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมที่ไม่สามารถรักษาดุลยภาพไว้ได้ ในที่สุดจะสลายตัวกลายเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมอื่น หรือกลายเป็นเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมใหม่ก็ได้

และถ้าพิจารณาตามแนวคิดของ พาร์สันส์ (อ้างถึงในชินิตา รัชกุลพลเมือง, 2531:73-78) จะพบว่า สภาวัฒนธรรมจังหวัดจะต้องพยายามรักษา "ดุลยภาพ" ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องบูรณาการให้เครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมให้เข้ามาทำงานร่วมกันโดยใช้กลไกที่ทำหน้าที่สร้างบูรณาการที่พาร์สันส์ กำหนดไว้ 2 ประการ คือ "การขัดเกลาทางสังคม" และ "การควบคุมทางสังคม" ซึ่งกลไกทั้งสองนี้จะช่วยให้สภาวัฒนธรรมจังหวัดสามารถรักษาโครงสร้างและการทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ได้และจะเสริมสร้างบูรณาการของสมาชิกรวมของเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวม ซึ่งเป็นผู้กระทำในโครงสร้างของสถานภาพบทบาท (status-role structure) โดยการขัดเกลาทางสังคมจะทำให้เครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมได้ซึมซับเข้าไปจนเป็นแรงจูงใจให้ทำตามบทบาทภาระหน้าที่ของตน ส่วนกลไกการควบคุมทางสังคมจะทำให้เกิดความมีระเบียบขึ้นในระหว่างสถานภาพและบทบาททำให้เครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพสมาชิกรวมทำตามข้อตกลงและบรรทัดฐานของสภาวัฒนธรรมจังหวัด และศึกษาความสามารถในการรักษาดุลยภาพ และบรรลุข้อจำเป็นเชิงหน้าที่ (functional requisite) โดยความสามารถในการแก้ปัญหาสำคัญอันจำเป็น 4 ประการ ซึ่ง พาร์สันส์ เรียกว่าข้อจำเป็นแห่งหน้าที่ (The Functional Imperatives) ดังนี้คือ

1. ปัญหาการบรรลุวัตถุประสงค์ของสภาวัฒนธรรมจังหวัด (goal attainment) วัตถุประสงค์ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะสำเร็จได้อยู่ที่การคงอยู่ และการทำหน้าที่ของเครือข่ายเครือข่ายวิชาชีพ

สมาชิกต่าง ๆ ดังนั้นสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะต้องจัดลำดับความสำคัญของวัตถุประสงค์และหน้าที่ต่าง ๆ รวมทั้งสรรหาทรัพยากรเพื่อมาดำเนินการให้บรรลุตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ โดยจะต้องไม่ขัดกับมูลเหตุจูงใจ วัตถุประสงค์และความสามารถของเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกอย่างรุนแรงเพื่อให้เครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกได้ทำหน้าที่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อผลของการบรรลุวัตถุประสงค์ของสภาวัฒนธรรมจังหวัด

2. ปัญหาการปรับตัวตามสถานการณ์ (adaptation) สภาวัฒนธรรมจังหวัดและเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกต้องปรับตัวให้เข้าหาซึ่งกันและกัน ทั้งยังต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทต่าง ๆ ด้วย เพื่อช่วยให้การดำเนินงานต่าง ๆ บรรลุวัตถุประสงค์

3. ปัญหาการผสมผสานส่วนต่าง ๆ ให้กลมกลืน (intergration) เป็นความสามารถของสภาวัฒนธรรมจังหวัดในอันที่จะสร้างความเข้าใจกันได้ ระหว่างเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกที่แตกต่างกัน ให้สามารถผนวกผสานการดำเนินงานเสริมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะทำให้การดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัดบรรลุเป้าหมายเต็มที่

4. ปัญหาการสะสมและสร้างสรรค์พลังงาน (latency) ปัญหาในส่วนนี้มี 2 ประการ คือ การสะสมสร้างสรรค์ (pattern maintainance) ซึ่งหมายถึงการจัดให้เครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกมีคุณลักษณะที่เหมาะสม (appropriate) เป็นต้นว่า แรงจูงใจ (motives) ความต้องการ (needs) ความสามารถในการทำหน้าที่บทบาท (role-playing skills) และการแก้ไขความตึงเครียด (tension management) ซึ่งหมายถึงการแก้ไขความตึงเครียดและความขัดแย้งระหว่างสมาชิกและเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิก อันจะเป็นสาเหตุให้สภาวัฒนธรรมจังหวัดไม่สามารถดำรงอยู่และปฏิบัติหน้าที่ได้ ในการนี้รวมถึงการเสริมสร้าง การฟื้นฟู การบำรุงรักษาพลังต่าง ๆ และการขจัดความขัดแย้งอันเกิดจากการทำหน้าที่ของเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิก เพื่อให้สภาวัฒนธรรมจังหวัดดำรงอยู่และดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และหน้าที่ที่กำหนดไว้ได้

โดยศึกษาการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ว่าสามารถใช้กระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดระบบสังคมตามที่ พาร์สันส์ ได้เสนอไว้ดังนี้คือ

1. ระบบการติดต่อ (communication) ซึ่งเป็นระบบทำให้เครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกของสภาวัฒนธรรมจังหวัดใช้ในการสื่อความหมายและเข้าใจร่วมกัน

2. ระบบการรักษาขอบเขตของสังคม (system integration) หมายถึง ความสามารถในการคงสถานะและสมดุลของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ซึ่งขึ้นอยู่กับกรอบมรรยาและข้อตกลงต่าง ๆ ของเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกของสภาวัฒนธรรมจังหวัด

3. การบูรณาการระหว่างระบบ (system integration) เป็นการบูรณาการระหว่างระบบวัฒนธรรมและบุคลิกภาพของเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกเข้ากับวัฒนธรรมและบุคลิกภาพของสภาวัฒนธรรมจังหวัด

4. การควบคุมทางสังคม (social control) ซึ่งเป็นเครื่องมือในการรักษาคุณภาพของสภาวัฒนธรรมจังหวัด โดยการกระตุ้นและควบคุมให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกยอมรับและปฏิบัติตามธรรมเนียมและข้อตกลงต่าง ๆ และดำเนินงานวัฒนธรรมร่วมกัน

5. การขัดเกลาทางสังคม (socialization) เป็นการดำเนินการที่จะอบรม ขัดเกลา ให้การศึกษา สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกให้เกิดการเรียนรู้และเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัดร่วมกัน

6. กระบวนการสร้างสถาบัน (institutionalization) เป็นกระบวนการต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดรูปโครงสร้าง (Structuralization) หรือทำให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกเกิดทัศนคติในการที่จะต้องรวมตัวกันเป็นสภาวัฒนธรรมจังหวัด เพื่อร่วมกันดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัด

3. กระบวนการเรียนรู้

ได้มีการให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการที่จะทำให้คนเรียนรู้เพื่อที่จะเรียนต่อไปได้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2535)

การเรียนรู้ หมายถึง การแสดงให้เห็นถึงลักษณะของกระบวนการที่ต่อเนื่องของการเรียนซึ่งผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครั้งก่อนจะเป็นพื้นฐานของการเรียนรู้ในครั้งต่อไป และในความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ที่อาศัยภูมิปัญญาเดิมเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษาโดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538)

การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการหาข้อมูล กระบวนการกำหนดปัญหา กระบวนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา กระบวนการวิเคราะห์เหตุแห่งปัญหา การหาแนวทางแก้ไขและการวางแผนการแก้ปัญหา (สิลาภรณ์ บัวสาย, ม.ป.ป.)

จากความหมายที่กล่าวข้างต้น ทำให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้นั้นมีลักษณะเป็นพลวัต การทำความเข้าใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของชีวิตและชุมชนในชนบท จึงต้องหยิบยกเอากระบวนการเรียนรู้มาพิจารณา เพราะการเรียนรู้เป็นหัวใจหรือแกนกลางของการดำเนินงานวัฒนธรรมและการพัฒนาประชาสังคม

กระบวนการเรียนรู้ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดแบ่งตามสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้เป็น 2 แบบ คือ ความสัมพันธ์แนวนอนที่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างองค์กรเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกในฐานะเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้อย่างเท่าเทียมกัน ด้วยการยอมรับนับถือซึ่งกันและกัน และ ความสัมพันธ์แนวตั้งที่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างสภาวัฒนธรรมจังหวัดกับหน่วยราชการที่อยู่เหนือขึ้นไป เช่น สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เป็นต้น

ผลการศึกษาการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างและเป็นเจ้าของกระบวนการพบว่าการเรียนรู้ดังกล่าวประกอบด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์-สังเคราะห์ปัญหาทั้งของตนเอง ชุมชน และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก
2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชน ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การประชุม สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ
3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ในแง่ของชุมชนกิจกรรมที่สร้างขึ้นนี้อาจเรียกว่า กิจกรรมเครือข่าย เพราะเป็นตัวชักจูงและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน
4. การประเมินผลกิจกรรม และนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้สภาวัฒนธรรมจังหวัดมีความสามารถในการดำเนินงานวัฒนธรรม เพื่อแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในการพัฒนาวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของจังหวัดได้ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้นี้ได้แก่ การคิด การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ การตั้งคำถามและการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุ และแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดได้เข้ามามีส่วนร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการดำเนินงานวัฒนธรรมตัดสินใจเลือกทางเลือกในการดำเนินงานวัฒนธรรมและสรุปทบทวนเพื่อยกระดับองค์ความรู้และปัญญาในการดำเนินงานวัฒนธรรมให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น การศึกษากระบวนการเรียนรู้ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดจะใช้กรอบกระบวนการเรียนรู้ที่ สีสลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538:27-28) เสนอไว้ว่ามีลักษณะสำคัญ 4 ประการมาเป็นกรอบในการศึกษาคือ

- 1) เป็นกระบวนการกลุ่ม ที่เกิดจากเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกได้ร่วมกันพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทาง และอื่น ๆ ในการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด กระบวนการที่เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกได้มาร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกที่มาช่วยเรียนรู้ด้วยกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองในการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัดร่วมกัน

2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือดำเนินงานวัฒนธรรมจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในการพัฒนาของชีวิตจริง โดยการดำเนินงานวัฒนธรรม พลวัตของการเรียนรู้เกิดจากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และหาแนวทางแก้ไข โดยการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด เมื่อได้ข้อตกลงแล้วเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด-ทำ-ทบทวนวิเคราะห์-ทำ จึงหมุนวนไป ซึ่งจะส่งผลให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกได้ยกระดับความคิดและสิ่งสมมุติปัญญาไว้

3) เป็นการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาทางวัฒนธรรมในชีวิตจริง ดังนั้นการเรียนรู้ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดนี้จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิด สถิติปัญญาของเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกจะสูงขึ้นเท่านั้น แต่การเรียนรู้เพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของวิถีชีวิตจริงของชาวบ้าน/ของท้องถิ่น/ของชุมชน/ของจังหวัด จะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเรียนรู้ที่จะดำเนินงานวัฒนธรรมได้

4) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน (vertical) มากกว่าในแนวตั้ง (horizontal) การเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิก และระหว่างสมาชิกของแต่ละภาคี เป็นการเรียนรู้จากความคิดและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกที่สนใจร่วมกันมาทำงานภายใต้วัตถุประสงค์เดียวกัน เป็นลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกัน

กระบวนการเรียนรู้ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดสามารถจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1) กระบวนการเรียนรู้ภายในสภาวัฒนธรรมจังหวัด หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการหาความรู้โดยการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่าง ๆ ภายในจังหวัดและระหว่างเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิก

2) กระบวนการเรียนรู้ภายนอกสภาวัฒนธรรมจังหวัด หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการหาความรู้เชื่อมโยงแหล่งความรู้ต่าง ๆ จากแหล่งความรู้ภายนอกจังหวัด หรือนอกเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิก รวมทั้งการเชื่อมโยงแหล่งความรู้ในระดับชาติและนานาชาติด้วย

การเกิดการเรียนรู้ของสภาวัฒนธรรมจังหวัดสามารถพิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้-ความคิด ความรู้สึก และการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมากกว่า หรือทั้งหมดของสภาวัฒนธรรมจังหวัดและของเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิก

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมความรู้-การคิดสังเกตได้จากการที่สภาวัฒนธรรมจังหวัดและเครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกปรับเปลี่ยนวิธีคิดจากเดิม วิธีให้คุณค่า การตีความใหม่เพื่อนำเอาความรู้เดิมมาปรับใช้ใหม่ (re-production) ในการดำเนินงานวัฒนธรรม โดยการประยุกต์ทั้งในด้านรูปแบบหรือสาระ

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้สึกลังเลได้จากคำพูดที่สื่อความหมายในเชิงคุณค่าของสภาววัฒนธรรมจังหวัดและของเครือข่ายเครือข่ายครุฑวิเทศศึกษา เช่น การตระหนักคุณค่าของวัฒนธรรมว่าเป็นสิ่งสำคัญ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านการกระทำ ลังเลได้จากกรปรับเปลี่ยนแปลงแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึกลังเล หรือการกระทำในสถานการณ์ต่าง ๆ ของสภาววัฒนธรรมจังหวัด และเครือข่ายเครือข่ายครุฑวิเทศศึกษา เช่น การร่วมงานประเพณีของท้องถิ่น เป็นต้น

ซึ่งผลที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของสภาววัฒนธรรมจังหวัดอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยการสั่งสม เลือกสรร กลั่นกรองภูมิปัญญาท้องถิ่นใน 2 ลักษณะ คือ

- 1) การเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านรูปแบบโดยคงเนื้อหาสาระไว้
- 2) การเปลี่ยนแปลงองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านเนื้อหาสาระ โดยคงรูปแบบไว้ เช่น การตีความหมายของวัฒนธรรมใหม่

ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาววัฒนธรรมจังหวัด เพื่อป้องกันและแก้ปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งการสนองความต้องการของชุมชน ท้องถิ่น และของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง

4. ประชาสังคมและกระบวนการพัฒนาประชาสังคม

จากการศึกษาผู้วิจัยพบคำสำคัญที่เกี่ยวข้องและใกล้เคียงกันมาก 2 คำ คือ คำว่า "ความเป็นชุมชน" และ "ประชาสังคม" ซึ่งเมื่อศึกษาและพิจารณาแล้วพบว่าการพัฒนาประชาสังคมเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้เกิดความเป็นชุมชนขึ้น และเมื่อเกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็งขึ้นแล้วก็คือการเกิดประชาสังคมนั่นเอง ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จะใช้คำสำคัญ 2 คำนี้ในความหมายลักษณะเดียวกันและใช้แทนกันในหลายกรณี

4.1 ความสำคัญของ "ความเป็นชุมชน" และ "ประชาสังคม"

ในปัจจุบันได้มีนักวิชาการและนักวางแผนได้ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับความเป็น "ชุมชน" และ "ประชาสังคม" ในลักษณะต่าง ๆ ไว้มาก แต่จะขอสรุปเสนอพอสังเขปดังนี้

ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงความสำคัญของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคมไว้ในหลายลักษณะ กล่าวคือ

- 1) ในหนังสือยุทธศาสตร์ทางปัญญาของชาติ : ยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน ในยุทธศาสตร์ที่ 3 ยุทธศาสตร์เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนโดยได้เสนอว่า (2538:36-

“กระแสใหญ่ในโลกจะมีแต่ globalization อย่างเดียวก็หาไม่ แต่จะมี กระแสของ localization หรือ communitization (ศัพท์บัญญัติขึ้นเอง) หรือความเป็นชุมชนเกิดขึ้นในขณะเดียวกันด้วยความเข้มแข็งของชุมชนจะแก้ปัญหาทุกชนิดและพัฒนาทุกอย่างพร้อมกันไปอย่างเป็นบูรณาการ กล่าวคือ แก่ความยากจนได้โดยเร็ว อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ แก้และป้องกันปัญหาสังคม เช่น อาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณี โรคเอดส์ อนุรักษ์และพัฒนาวัฒนธรรม ชุมชนคือผู้ปฏิบัติวัฒนธรรม และความเข้มแข็งของชุมชนคือรากฐานของสังคมอารยะ (civil society) หรือรากฐานของประชาธิปไตย ยุทธศาสตร์ชุมชนจึงเป็นยุทธศาสตร์ใหญ่เมื่อเกิดชุมชนขึ้น สมาชิกจะมีความสุขเป็นล้นพ้นและมีความสร้างสรรค์สูงยิ่ง มีศักยภาพที่จะทำอะไร ๆ ให้สำเร็จทุกอย่างเป็นศักยภาพอย่างไม่มีข้อจำกัด (limitless potential)”

2) ในหนังสือ การพัฒนาประชาธิปไตยและการปฏิรูปการเมือง (2537 : 14 - 15)

ได้เสนอว่า

“ในความเป็นชุมชน มีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันและมีการทำงานร่วมกัน จึงเป็นหน่วยที่มีประชาธิปไตยอย่างแท้จริงและได้รับผลของประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ คือ ความสุข ความเจริญ ดังนั้นความเป็นชุมชนจึงเป็นประชาธิปไตยในระดับพื้นฐานและเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง”

3) ในหนังสือ วัฒนธรรมกับการพัฒนา (2537:18-19) ได้เสนอว่า

“องค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนเป็นหัวใจของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป”

นอกจากนั้น ประเวศ วะสี (2538) ได้อ้างถึงงานวิจัยของ Robert Putnam เรื่อง making democracy work : civic traditions in modern Italy (1993) ซึ่งพบว่าในจำนวน 15 แคว้นของอิตาลีนั้น ถ้าแคว้นใดมีความเป็นประชาคม (civic tradition หรือ civility) มาก สิ่งต่าง ๆ ก็จะดีตามไปด้วย ซึ่ง ประเวศ วะสี สรุปว่าเครื่องมือที่จะแก้ปัญหของชุมชนได้คือ ความเป็นประชาสังคมที่ได้รับการถักทอคุณงามความดีที่แตกต่างหลากหลายเข้าด้วยกัน (คำบรรยายเรื่องสภาวัฒนธรรมจังหวัด : ชุมพลังการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์ 13 ธันวาคม 2538) และประเวศ วะสี ยังได้อ้างถึงงานเขียนของ Dr.Scott Peck เรื่อง a world waiting to be born : civility rediscovered ที่กล่าวว่า ความเป็นชุมชน (community) หรือประชาคม (civility) จะเป็นอนาคตของโลก (prawase wasi, community and sustainable development, ICEA seventh world conference, jontien Thailand 31 july - 4 august 1995)

นอกจากนั้น Horatio R. Morales (1994:10) ได้กล่าวว่า

"ในอนาคตจะเป็นประชาสังคม (civil society) ซึ่งประชาชนในชุมชนต่าง ๆ จะมีอิสระในการรวมกลุ่ม สถาบันแห่งประชาสังคมจะเป็นจุดศูนย์กลางของกระบวนการสร้างสังคมในอนาคต ในทุกหนทุกแห่งในโลก การพัฒนาสังคมและมนุษย์จะเป็นไปเพื่อความเอื้ออาทรของคนและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดพัฒนานั้นเกิดสมดุลและยั่งยืนต่อมนุษยชาติ"

ในขณะเดียวกัน ในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 - 2544) คณะอนุกรรมการต่าง ๆ ในคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ให้ความสำคัญของชุมชนและประชาสังคมไว้มากในหลายประเด็น กล่าวคือ

1) ในแผนพัฒนาคนและสังคมในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) (2538) ได้กำหนดความสำคัญของชุมชนและประชาสังคมไว้ดังนี้คือ

1.1) ได้ขยายวิสัยทัศน์ของคนไทยและสังคมไทยที่พึงปรารถนาในอนาคต โดยเฉพาะในข้อ 5.1.3 ว่า

"5.1.3 คนอยู่ในชุมชนที่เข้มแข็ง มีศักยภาพในการร่วมกันคิด ร่วมกันทำและได้รับผลร่วมกันทั้งต่อตนเอง ครอบครัวและชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการกับปัญหาของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ" (หน้า 5)

1.2) ในยุทธศาสตร์การพัฒนาสภาพแวดล้อมของสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาคน ในข้อ 4.2 การส่งเสริมการรวมตัวของชุมชน โดยสนับสนุนให้ประชาชนทั้งในเมืองและชนบท รวมตัวกันอย่างเข้มแข็งโดยสมัครใจและสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการเรื่องของตนเอง ชุมชนและสังคมได้ในทุกมิติโดยการสนับสนุนการรวมกลุ่มของชุมชนในทุกรูปแบบ (หน้า 91) ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายชุมชนอย่างกว้างขวาง (หน้า 92) เสริมสร้างสมรรถภาพของชุมชนหรือสังคมให้เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้บนรากฐานของการรู้จักตนเองและเป็นฐานของการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ ทั้งในเมืองและชนบท โดยการสร้างและสนับสนุนการรวมตัวในลักษณะของประชาสังคม (หน้า 83)

2) ในแผนพัฒนาชนบท ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาคในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) (2538) ได้กำหนดความสำคัญของชุมชนและประชาสังคมไว้ดังนี้คือ

2.1) ในวิสัยทัศน์การพัฒนาชนบท ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค ในข้อ 2.1 กำหนดว่า "คนชนบทมีศักยภาพในการจัดการโดยผ่านกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน" (หน้า 9)

2.2) ในยุทธศาสตร์การบริหารจัดการกำหนดให้สนับสนุนกระบวนการทำงานร่วมกันของพหุภาคีระหว่างภาครัฐ เอกชน นักพัฒนาและประชาชน โดยเริ่มดำเนินการที่จังหวัดก่อน โดยให้มีการจัดตั้งองค์กรที่ใช้ชื่อว่า "ประชาคมจังหวัด" ซึ่งเป็นรูปแบบการรวมตัวของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในลักษณะพหุภาคีเพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันพัฒนาหาแนวทางการพัฒนาในพื้นที่จังหวัด (หน้า 64 - 65)

และในแผนปฏิบัติการจากการประชุมสุดยอดว่าด้วยการพัฒนาสังคมที่กรุงโซเปเนเฮเกน ประเทศเดนมาร์ก ในประเด็นการสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาสังคม (2538:5) ได้กำหนดความสำคัญของประชาสังคมไว้ว่า

"เสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาสังคม (civil society) และชุมชนให้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการวางแผน ตัดสินใจและติดตามผลในโครงการต่าง ๆ ทางด้านการพัฒนาสังคม โดยวิธีการให้การศึกษาศึกษาและสนับสนุนการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรเงินทุน"

จากความคิดของนักวิชาการ นักพัฒนาและนักวางแผนโดยสังเขปข้างต้น จะเห็นว่าความเป็นชุมชนและประชาสังคมมีความสำคัญมากและจะเป็นทางออกในการพัฒนาสังคมเพื่อความคานาคติสุขที่ยั่งยืนของมนุษยชาติอย่างแท้จริง

4.2 ความหมายของ "ชุมชน" และ "ประชาสังคม"

"ชุมชน" และ "ประชาสังคม" เป็นศัพท์ทางสังคมวิทยา ได้มีผู้ให้ความหมายของชุมชนไว้ในหลายลักษณะ ในที่นี้จะขอนำมาเสนอโดยสังเขปดังนี้

Irvin T. Sanders (1958:189) ได้ให้ความหมายไว้ว่า

"ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตพื้นที่เดียวกัน มีการจัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน ทำให้สมาชิกมีการติดต่อสัมพันธ์กันสะดวกทั่วถึง มีสิ่งอำนวยความสะดวก และบริการต่าง ๆ ร่วมกัน มีความรู้สึกต่อชุมชนร่วมกันและมีความรู้สึกผูกพันต่อชุมชนนั้นร่วมกัน"

ประเวศ วะสี (2538:37) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า

"ชุมชน หมายถึง การรวมตัวของกลุ่มชนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน อาจเป็นการรวมตัวตามพื้นที่หรือไม่ใช้พื้นที่ก็ได้ สมาชิกของชุมชนก็มีการติดต่อสื่อสารกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการเรียนรู้ในการกระทำและมีการจัดการ"

ในแผนพัฒนาชนบท ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและกระจายความเจริญไปสู่ภูมิภาค ในช่วยแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 - 2544) (2538:17) ได้ให้ความหมายขององค์กรชุมชนไว้ดังนี้คือ

“องค์กรชุมชน เป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่ง ที่มีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน มีมิตรภาพและความเอื้ออาทรต่อกันมีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องในการทำงานเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม มีผู้นำตามธรรมชาติเกิดขึ้นโดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกันดังกล่าว”

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2532:153) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า

“ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในท้องที่เดียวกันและมีวิถีชีวิตที่ใกล้เคียงกัน เป็นเจ้าของสมบัติวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ค่อนข้างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”

ซึ่งเมื่อพิจารณาความหมายของชุมชนที่หลากหลายโดยสังเขปข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าชุมชนเป็นองค์กรทางสังคมที่เกิดจากการรวมตัวโดยสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการเรียนรู้และการทำงาน เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาอย่างต่อเนื่องร่วมกันและมีความหมายในเชิงกระบวนการที่มีพลวัต กล่าวคือความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรมหรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมกัน นั่นคือลำพังเพียงการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านหรือพื้นที่ใดไม่เพียงพอที่จะกล่าวได้ว่าที่นั่นมีชุมชนหรือมีองค์กรชุมชน แต่การรวมตัวนั้นจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ กิจกรรมการมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและการจัดการกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย

ในส่วนของ “ประชาสังคม” ซึ่งค่อนข้างจะเป็นเรื่องใหม่ในสังคมไทย แต่ความคิดเรื่องนี้ได้เกิดขึ้นมานานแล้วในความคิดทางการเมืองของตะวันตก (Tadashi Yamamoto,1995:9) ประชาสังคมเป็นที่รู้จักและสร้างความหมายใหม่มากขึ้นภายหลังการพังทลายของค่ายสังคมนิยมหลังม่านเหล็ก และการเปลี่ยนจากระบบเผด็จการรูปแบบต่าง ๆ ไปสู่ระบอบปกครองที่เป็น หรือใกล้เคียงประชาธิปไตยแบบเสรีนิยมมากขึ้น ประชาสังคมใหม่นี้ประกอบด้วยมิติด้านต่าง ๆ ของชีวิตสังคม ซึ่งรัฐไม่อาจดูตกลินหรือละลายไปจนหมดสิ้นได้ (ชเนศ อาภรณ์สุวรรณ,2540:1) และความคิดเกี่ยวกับ “ประชาสังคม” นี้ส่วนมากใช้ในการขยายรูปแบบการจัดองค์กรทางสังคมที่ผสมผสานความคิดของประชาธิปไตย (democracy) และความเป็นประชาชน (citizenship) (Zadam B. Seligman,1992:201)

และจากการศึกษาพบว่าได้มีผู้ให้ความหมายของ “ประชาสังคม” และมีคำอธิบายประกอบไว้ดังนี้คือ

ชยอนันต์ สมุทวณิช (2533:72) ได้กล่าวถึงความหมายและความเป็นมาของประชาสังคมไว้ว่า

“ประชาสังคม (civil society) หมายถึง สถาบันและพลังต่าง ๆ ในสังคมที่มีใช้สถาบันรัฐ ส่วนสำคัญของประชาสังคมได้แก่ส่วนเอกชน โดยเฉพาะระบบเศรษฐกิจที่อาศัยกลไกตลาดที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างคนและกลุ่มคนในสังคม และหมายรวมถึงองค์กรและพลังอาสาสมัครเอกชนที่อยู่นอกสถาบันอำนาจรัฐด้วย”

นอกจากนั้น ชยอนันต์ สมุทวณิช (2533:72) ยังชี้ให้เห็นพัฒนาการของความคิดประชาสังคมว่า แต่เดิมนั้นปรัชญาเมธีทางการเมืองมิได้แยกแยะความแตกต่างระหว่างรัฐกับประชาสังคม อริสโตเติลถือว่าประชาสังคมที่พัฒนาถึงจุดสุดยอดก็คือรัฐนั่นเอง รัฐในความเห็นของอริสโตเติล จึงทั้งครอบคลุมและครอบงำส่วนอื่น ๆ ทั้งหมดของประชาสังคมไว้หมด ในทำนองเดียวกัน นักคิดทางยุโรปก็ถือว่าประชาสังคมกับรัฐนั้นเป็นสิ่งเดียวกันและใช้คำว่าประชาสังคมกับรัฐเสมือนเป็นคำ ๆ เดียวกัน ซึ่งตามแนวคิดนี้เสนอว่ารัฐเป็นจุดสุดยอดของการพัฒนาของชุมชน

และชยอนันต์ สมุทวณิช (2533:72) ยังชี้ให้เห็นว่ายังมีอีกแนวทางหนึ่งซึ่งเห็นว่าสังคมเป็นสิ่งที่ธรรมชาติ รัฐเป็นสิ่งที่ไม่เป็นธรรมชาติ คนในสังคมจึงมีสิทธิตามธรรมชาติที่รัฐไม่อาจถืออำนาจเข้าแทรกแซงได้ ซึ่งผู้นำในความคิดนี้คือ เฮเกล (G.W.F.Hegel) ที่ชี้ให้เห็นว่า ประชาสังคมนั้นมิใช่เป็นสิ่งที่เบียดเบียนตามธรรมชาติของเสรีภาพ แต่เกิดจากเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ ประชาสังคมจึงเป็นผลผลิตของกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ที่สลับซับซ้อนและยาวนานการเกิดขึ้นของประชาสังคมจึงถือว่าเป็นความสำเร็จของโลกยุคใหม่ ประชาสังคมก่อให้เกิดระบอบความจำเป็นที่คนสามารถพึ่งพาได้ แทนที่จะตกอยู่ในภายใต้สภาพการณ์ทางธรรมชาติ

Horatio R. Morales (1994:11) ได้ชี้ให้เห็นความสำคัญของประชาสังคมว่า

“ประชาสังคมจะเป็นทางเลือกในการพัฒนา เป็นฐานสำหรับความคิดใหม่การกระทำที่ก่อประโยชน์และเป็นการสร้างค่านิยมและวัฒนธรรมใหม่” และ “ประชาสังคมจะไม่เกิดขึ้นจากหน่วยงานของรัฐและการจัดตั้ง แต่จะต้องเกิดจากการถักทอของประชาชนในชุมชนนั้น ซึ่งประชาชนจะต้องเห็นพ้องต้องกันในกระบวนการทัศน์ในการพัฒนา โดยกระบวนการนี้พลังของประชาสังคมจะเป็นพลังนำรัฐบาลและชุมชนไปสู่สิ่งที่ดีกว่า มั่นคงกว่าและถาวรกว่า”

ประเวศ วะสี (2538:102-103) โดยได้ชี้ให้เห็นว่า

“สังคมประชาธรรม (civil society) แปลว่า สังคมที่คนมีความสัมพันธ์กันในแนวนอน (vertical) ในรูปต่าง ๆ เช่น ชุมชนเข้มแข็ง ชุมรมเข้มแข็ง สหกรณ์เข้มแข็ง การรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ เพื่อพยายามจะทำงานร่วมกัน”

ฐิตินบ โกมลนิมิ (2539:32) ได้อธิบายความหมายของประชาสังคมไว้ว่า

“ประชาสังคม (civil society) หมายถึง การที่คนในสังคมที่มีจิตสำนึกร่วมกันมารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน ในการทำบางอย่างด้วยความรักและความเอื้ออาทรกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้ร่วมกัน

ชูชัย ศุภวงศ์ (2540:165) ได้อธิบายความหมายของประชาสังคมไว้ว่า

“ประชาสังคม คือ การที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนยากแก่การเข้าใจ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (civic group) ไม่ว่าจะ เป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา หรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้กระบวนการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (civic network)”

จากการให้ความหมายและคำอธิบายเกี่ยวกับประชาสังคมดังที่ได้นำมาเสนอโดยสังเขปข้างต้นจะเห็นว่ามี “ลักษณะร่วม” กันอยู่คือเป็นความพยายามของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่จะรวมพลังกันทำงานเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยส่วนรวม

4.3 ลักษณะของประชาสังคม

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2540:11-15) ได้เสนอลักษณะบางประการของประชาสังคมไว้ดังนี้

1. มีความหลากหลาย : ความหลากหลายนับเป็นคุณลักษณะที่สำคัญในเชิงองค์ประกอบของสังคม กล่าวคือสังคมใด ๆ ที่ขาดความหลากหลายมีเพียงมิติเดียว รูปแบบเดียวก็คงเป็นสังคมที่ขาดการเรียนรู้ ขาดจินตนาการ และเอื้อให้เกิดพัฒนาการกับคนรุ่นต่อ ๆ ไป ซึ่งอาจจำแนกความหลากหลายออกเป็น 2 ลักษณะ กล่าวคือ

ความหลากหลายเชิงรูปแบบ

1) รูปแบบพื้นที่ : เป็นลักษณะการรวมตัวที่อาศัยพื้นที่หรืออาณาบริเวณ เป็นขอบเขตของการรวมตัวกัน ซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่การปกครอง เช่น กลุ่มจังหวัด จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ชุมชน บล็อก คุ่ม เขต แขวง ย่าน ละแวกบ้าน ถนน โรงเรียน หรืออาจเป็นขอบเขตเชิงภูมินิเวศน์ เช่น ลุ่มน้ำ สายน้ำ คลอง และแม้กระทั่งเขตเศรษฐกิจ อาทิ เขตนิคมอุตสาหกรรม เขตพื้นที่ชายฝั่ง เป็นต้น

2) การรวมตัว:ระดับของการรวมตัวกันของคนในสังคมนั้นอาจมีแตกต่างกันออกไปตามระดับความพร้อมหรือลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน ตั้งแต่การเป็นกลุ่ม ชมรม องค์กร สมาคม สถาบัน มูลนิธิ สภา สมาพันธ์ สหกรณ์ คณะกรรมการ เป็นต้น

3) กลุ่มคนที่มารวมตัวกัน : ความหลากหลายในอีกลักษณะหนึ่งที่น่าจะเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของความเป็นประชาสังคมคือ ความหลากหลายในด้านของกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน นับตั้งแต่ วัย อายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ฐานะ อาชีพ รวมกระทั่งถึงคนพิการ และผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆ

ความหลากหลายในลักษณะเช่นนี้จะช่วยให้กลุ่มมีลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันสูง เพราะจะต้องเข้าใจความต้องการซึ่งกันและกันเป็นอย่างมาก

ความหลากหลายเชิงเนื้อหา

1) ความหลากหลายของกิจกรรม: กิจกรรมที่ทำอาจแยกแยะออกตามลักษณะของรูปแบบและความถนัดของกลุ่มองค์กรนั้น ๆ อาทิ กลุ่มที่ให้ความสนใจในเชิงการรณรงค์เผยแพร่ก็อาจมีรูปแบบของกิจกรรมเฉพาะทางสื่อ กลุ่มที่สนใจด้านการค้นคว้าความรู้ ก็อาจมีรูปแบบของกิจกรรมเฉพาะด้านการศึกษาวิจัย หรือกิจกรรมเฉพาะด้านการแสดง กิจกรรมเฉพาะด้านการพัฒนาชุมชน เป็นต้น แต่ในหลายองค์กรนั้นก็มักผสมผสานกิจกรรมหลาย ๆ ด้านเข้าด้วยกันตามความเหมาะสมและความถนัดของตน

2) ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจ/ปัญหา : เงื่อนไขการรวมตัวเป็นกลุ่มของคน ที่สำคัญก็คือความสนใจ และความสนใจก็ย่อมทำให้เกิดความหลากหลายของการรวมตัว อาทิ กลุ่มที่ให้ความสนใจด้านสังคมสงเคราะห์ สนใจเฉพาะด้านการออมทรัพย์ สนใจเฉพาะด้านการเกษตร และอาชีพ สนใจเฉพาะด้านการเมือง สนใจด้านสิ่งแวดล้อม หรือสนใจในเรื่องวิชาชีพของตนก็ดำเนินกิจกรรมกลุ่มร่วมกันบนพื้นฐานของสิ่งที่สนใจร่วมกันดังกล่าว ซึ่งเกิดเป็นขบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ตามมา

2. ความเป็นชุมชน : ความเป็นชุมชนในความหมายของประชาสังคมนั้น อาจครอบคลุมความหมายที่กว้างถึงอาณาบริเวณหรือบริบทขนาดใหญ่ที่สามารถเชื่อมโยงติดต่อถึงกันในทางใดทางหนึ่ง หรืออาจพิจารณาถึงความเป็นชุมชนภายในกลุ่มองค์กรเล็ก ๆ ที่รวมตัวกัน ด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้น ลักษณะของความเป็นชุมชนก็คงไม่จำเป็นต้องติดยึดกับความเป็นชนบทหรือชุมชนชนบทก็ได้ ความเป็นชุมชนอาจเป็นเรื่องของชุมชนเมือง ชุมชนของคนชั้นกลาง ชุมชนของนักธุรกิจ ชุมชนของสถาบันการศึกษา และรวมถึงความเป็นชุมชนของคนภายในองค์กรอีกด้วย

โดยนัยขององค์ประกอบนี้คงจะทำให้มองเรื่องประชาสังคมในบริบทที่กว้างขวางและหลากหลายมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม “ความเป็นชุมชน” เองก็ต้องมีอยู่มากมายหลายลักษณะ การสร้างให้เกิดความเป็นชุมชนนั้น คงเป็นเรื่องในเชิงยุทธศาสตร์ยุทธวิธีที่จะต้องคิดคำนึงให้สอดคล้องกับเงื่อนไขของแต่ละสังคมแต่ละพื้นที่

3. บนสำนึกสาธารณะ : สำนึกสาธารณะหรือจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (public consciousness) นั้นเป็นคุณลักษณะที่สำคัญและมีความหมายเป็นอย่างยิ่งในประชาสังคม ดังได้กล่าวไปแล้วว่าลักษณะที่สำคัญของความเป็นประชาสังคมคือ ความหลากหลายของกลุ่มองค์กรในสังคม ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มองค์กรในลักษณะ self-interest group, public-interest group, pressure group, volunteer group ต่าง ๆ ก็ตาม แต่สิ่งที่เราพบเห็นอยู่ก็คือ เรามีกลุ่มองค์กร “ประชาสังคม” ในความหมายนี้มากมายในสังคมไทย แต่ส่วนมากกลุ่มองค์กรเหล่านี้มักไม่มีความเข้มแข็ง ไม่มีพลังเพียงพอที่จะช่วยผลักดันแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคม

“รัฐที่แข็งตัว” และมีบทบาทสำคัญในการกำหนดทิศทางการพัฒนาได้ส่งผลให้เกิดการบั่นทอนศักยภาพ ความสามารถและมองไม่เห็นพลังของตนเองที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของตนเองและสังคม เฝ้ารอคอยให้ผู้อื่นแก้ปัญหาให้กับตน โดยนัยนี้คือทำอะไรให้ประชาชนเกิดสำนึกแห่งความเป็นพลเมือง (citizenship) สำนึกถึงพลังของตนเองว่าจะสามารถร่วมแก้ไขเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ดังนั้นภารกิจที่สำคัญตรงนี้จึงอยู่ที่การผลักดันให้เกิด public-interest groups ขึ้นมามาก ๆ และสนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งเพื่อเป็นพลังทางสังคม (social energy) ข้อคำนึงในทางยุทธศาสตร์อยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้เกิด public-interest groups ที่มีความเข้มแข็งขึ้นมามาก ๆ ในสังคมคงต้องให้ความสำคัญกับเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของสังคม (civic education) และการสร้างสำนึกในทางสาธารณะ (public consciousness หรือ private for public) ของคนในสังคมให้มากขึ้นอย่างกว้างขวางมากมาย

4. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง : บนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มที่หลากหลายรวมตัวกันเป็นชุมชนที่มีความรัก ความเอื้ออาทร และสมานฉันท์ร่วมกันนั้น คงจะไม่เพียงพอ หากไม่สามารถผลักดันให้เกิดการกระทำหรือกิจกรรมร่วมกัน ความหมายของความเป็นประชาสังคมที่สำคัญคือกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (learning society) นั่นเอง ยิ่งในสังคมที่มีพลวัตสูงในปัจจุบันยิ่งต้องอาศัยนวัตกรรมใหม่ ๆ ทางสังคมที่จะเอื้อให้เกิดการเรียนรู้อย่างรวดเร็ว สำนึกสาธารณะนั้นเป็นนามธรรมที่ไม่สามารถบังคับให้เกิดขึ้นได้ในบุคคลใด ๆ หากปราศจากการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติการร่วมกัน (interactive learning through action) ดังนั้นการสร้างเงื่อนไขหรือกิจกรรมร่วมกันที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคม ตลอดจนการพัฒนาให้เกิดความต่อเนื่องของกิจกรรมและการเรียนรู้ย่อมจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของ “ประชาสังคม” ในอีกด้านหนึ่ง

5. มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร : และด้วยเหตุผลทำนองเดียวกันกับเรื่องของกิจกรรมและความต่อเนื่อง กลุ่มประชาสังคมที่จะมีความยั่งยืนและมีความหมายย่อมต้องมีระบบการจัดการที่ดี มีระบบการสื่อสารแลกเปลี่ยน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน (communication and

network) ประสบการณ์ของการเรียนรู้บนพื้นที่ที่หลากหลายบนกิจกรรมที่หลากหลายคือพลังสร้างสรรค์ที่จะนำ พลังคมไปข้างหน้าร่วมกันอย่างสันติ "พลังที่สาม" จะมีความเข้มแข็งได้ย่อมเกิดการยึดโยงความสามารถและ พลังย่อย ๆ ในแต่ละส่วนของสังคมเข้ามาเชื่อมต่อกันเป็นสังคมที่มีความเข้มแข็งมีพลัง

จากลักษณะบางประการดังกล่าวข้างต้นนี้ พอจะประมวลให้เห็นโดยย่อดังนี้

ตารางที่ 1 ลักษณะของประชาสังคม

ลักษณะ	รายละเอียด
มีความหลากหลาย	<p>ความหลากหลายของประชาสังคมอาจพิจารณาได้ในหลายมิติ เช่น</p> <ul style="list-style-type: none"> - ความหลากหลายของการรวมตัว เช่น กลุ่ม ชมรม องค์กร สมาคม สถาบัน มูลนิธิ สภา สมาพันธ์ สหกรณ์ คณะกรรมการ เป็นต้น - ความหลากหลายเชิงพื้นที่ เช่น กลุ่มจังหวัด จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ชุมชน บล็อก เขต แขวง ย่าน ละแวกบ้าน หรืออาจเป็นขอบเขตเชิงลุ่มน้ำ สายน้ำ คลอง และแม้กระทั่งเขตเศรษฐกิจ อาทิจเขตนิคมอุตสาหกรรม เขตพื้นที่ชายฝั่ง เป็นต้น - ความหลากหลายในรูปแบบของกิจกรรม เช่น กลุ่มทางสื่อ กลุ่มด้านการศึกษาวิจัย กลุ่มด้านการแสดง ด้านการพัฒนาชุมชน เป็นต้น - ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจ/ปัญหา เช่น การสังคม สงเคราะห์ การออมทรัพย์ การเกษตร และอาชีพ การเมือง เป็นต้น - ความหลากหลายของกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน ตั้งแต่ วัย อายุ เพศ เชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ การศึกษา ฐานะ อาชีพ รวมกระทั่งถึงคนพิการ และผู้ด้อยโอกาสทางสังคมอื่น ๆ
มีความเป็นชุมชน	ด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในชุมชนระดับกว้างและระดับเล็กหรือองค์กร
บนสำนึกสาธารณะ	ด้วยสำนึกของความเป็นพลเมือง (Public conciousness) ของสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)
เกิดกิจกรรมและความต่อเนื่อง	ด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive Learning through Action) ที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน
ด้วยเครือข่ายและการติดต่อสื่อสาร	ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สื่อสารและเครือข่าย (Communication and Network)

4.4 องค์ประกอบสำคัญของประชาสังคมที่เข้มแข็ง

เพื่อให้สามารถสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคมได้ จึงจำเป็นต้องศึกษาให้รู้ถึงองค์ประกอบหรือปัจจัยที่ทำให้ชุมชนและประชาสังคมเข้มแข็ง ซึ่งจากการศึกษาพบว่า

สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ (2539:8-9) ได้เสนอองค์ประกอบของประชาสังคมว่า กระบวนการที่จะเรียกว่าเป็น "ประชาสังคม" ได้นั้น จะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ

(1) จิตสำนึกประชาสังคม (civic consciousness) หมายถึง ความคิดและความยอมรับในเรื่องการรวมตัวกันอย่างอิสระ ด้วยความรัก ความเอื้ออาทร ยอมรับในความคิดเห็นของกันและกัน ในอันที่จะเรียนรู้ร่วมกัน หรือแก้ไขปัญหาที่เผชิญอยู่ร่วมกัน

(2) โครงสร้างองค์กรประชาสังคม (civic organization) หมายถึง การรวมกลุ่มที่มีระบบการจัดการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและนำไปสู่การแก้ปัญหา

(3) เครือข่ายประชาสังคม (civic network) หมายถึง โครงสร้างและกระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกเข้าด้วยกัน ซึ่งต้องมีระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การสัมพันธ์กันด้วยความสมานฉันท์

Michael Bratton (1994) ได้เสนอองค์ประกอบของประชาสังคมว่าประกอบด้วย 3 ส่วนสำคัญคือ

1. ค่านิยมและบรรทัดฐานของชุมชน (norm of civic community)
  - ความไว้วางใจและเชื่อถือกัน (trust)
  - ความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (reciprocity)
  - ความอดทนอดกลั้นต่อความขัดแย้ง (tolerance)
  - การเปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย (inclusion)
2. โครงสร้างองค์กรประชาสังคม (structures of associational life)
  - กลุ่มทางสังคมหรือองค์กรที่รองรับการคบหาสมาคมและเอื้ออำนาจต่อการแสดงออกทางสังคมของบุคคล เพื่อความหลากหลายและเสริมภาคประชาสังคมให้เข้มแข็งขึ้น
3. เครือข่ายการสื่อสารสาธารณะ (network of public communication)
  - ช่วยให้เกิดการพูดคุย ถกเถียงและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (การผูกขาดสื่อมวลชนไม่ว่าจะโดยรัฐหรือเอกชนก็ตาม เป็นเงื่อนไขที่ไม่เอื้อต่อการเติบโตของประชาสังคม)

4.5 กระบวนการพัฒนาประชาสังคม

จากการที่ชุมชนและประชาสังคมมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาที่จะเคลื่อนสังคมออกจากสภาวะวิกฤตเข้าไปสู่การเป็นสังคมที่คานาคติสุข ซึ่งเป็นวัฒนธรรมใหญ่ของการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ทั้งหมด และธรรมชาติทั้งหลายอย่างได้ดุลยภาพ สันติ และยั่งยืน ดังนั้น การส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคมจึงจำเป็นต้องส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดขึ้นโดยเร็วและทั่วประเทศ ซึ่งกระบวนการพัฒนาประชาสังคมซึ่งเป็นการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและประชาสังคมนี้ ได้มีผู้เสนอวิธีการไว้ต่าง ๆ ดังนี้

Horatio R. Morales (1994:11) ได้ชี้ให้เห็นว่า

“ประชาสังคมจะไม่เกิดขึ้นจากหน่วยงานของรัฐและการจัดตั้ง แต่จะต้องเกิดจากการกักตุนของประชาชนในชุมชนนั้น ซึ่งประชาชนจะต้องเห็นพ้องต้องกันในกระบวนการนี้ในการพัฒนา โดยกระบวนการนี้พลังของประชาสังคมจะเป็นพลังนำรัฐบาลและชุมชนไปสู่สิ่งที่ดีกว่า มั่งคั่งกว่าและถาวรกว่า”

ประเวศ วะสี (2539:29-30) ได้เสนอวัฒนธรรม 8 ประการ เพื่อเคลื่อนมนุษยชาติออกจากสภาวะวิกฤต บนเส้นทางอย่างสันติวิธีหรือฆณีมาปฏิบัติ ไปสู่วัฒนธรรมใหญ่แห่งการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ทั้งหมดและธรรมชาติทั้งหลายอย่างสันติ โดยได้ให้ความสำคัญกับข้อ 8 การสร้างประชาคมบนเส้นทางสู่ประชาสังคมมาก โดยได้ให้เหตุผลว่า

“เรื่องทั้ง 7 ข้อข้างต้น จะรอให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำสำเร็จไม่ ทุกฝ่ายในสังคม เช่น ผู้นำชุมชน นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคธุรกิจ ภาครัฐ สื่อมวลชน ฯลฯ ต้องเข้ามาร่วมมือกันในทุก ๆ ระดับทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระหว่างชาติ ความร่วมมือกันแบบนี้เรียกว่าประชาคม การร่วมมือกันทำงานต้องอาศัยความรัก การเรียนรู้ร่วมกันและความสามัคคี ความเป็นประชาคมจึงต้องใช้ธรรมะทุกข้อและเป็นการปฏิบัติที่ยิ่งใหญ่ สังคมที่ประชาชนมีการรวมตัวกันทำงานในรูปแบบต่าง ๆ ให้มาก เช่น กลุ่ม ชมรม สหกรณ์ มูลนิธิ ชุมชน เรียกว่าประชาสังคม (civil society) ประชาสังคมที่เชื่อมโยงทั่วโลกคือ กฎแห่งการนำไปสู่วัตถุประสงค์ใหญ่ของมนุษยชาติ คือ การดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษย์ทั้งหมดและธรรมชาติทั้งหลายทั้งปวงอย่างได้ดุลยภาพ สันติ และยั่งยืน ควรศึกษาวิจัยให้เข้าใจเรื่องความเป็นชุมชน ความเป็นประชาสังคมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง หากล้าส่งเสริมให้เกิดขึ้นซึ่งอาจรวมถึงการตั้งสถาบันส่งเสริมประชาคม เพราะนี่คือกฎแห่งคานาคติสุขของมนุษยชาติ”

ซึ่งจะเห็นว่า ความคิดของ ประเวศ วะสี ที่ให้ทุกฝ่ายในสังคม (ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ธุรกิจเอกชน นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และอื่น ๆ) รวมตัวกันเป็นประชาสังคมนี้แตกต่างจากความคิดของชัยอนันต์ สมุทวณิช Goratio R.Morales และคนอื่น ๆ ที่เห็นว่าประชาสังคมคือ ส่วนที่ไม่ใช่รัฐ (non government organizations - NGO หรือองค์กรประชาชน (people organization - PO) แต่ผู้วิจัยมีความเห็นสอดคล้องกับ ประเวศ วะสี ที่ว่าทุกส่วนในสังคมไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐหรือภาคเอกชนต่าง ๆ จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง เพื่อนำไปสู่การสร้างประชาคมบนเส้นทางสู่ประชาสังคมในที่สุด เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติอย่างคานาคานาค

โดยแนวความคิดดังกล่าวได้กำหนดแนวทางไว้ในการสนับสนุนกระบวนการทำงานร่วมกันของพหุภาคีระหว่างภาครัฐ เอกชน นักพัฒนา และประชาชนว่าในจุดเริ่มต้นควรดำเนินการที่จังหวัดก่อน โดยจัดตั้งองค์กรโดยใช้ชื่อว่า “ประชาคมจังหวัด” เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานร่วมกันของพหุภาคี ซึ่งถ้าหากได้ผลก็จะขยายลงไปสู่ระดับอำเภอและตำบล รวมทั้งขยายขึ้นสู่ระดับภาค เพื่อสร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงกันทั้งประเทศต่อไป โดยประชาคมจังหวัดที่จะจัดตั้งขึ้นนี้จะมีลักษณะ

(1) เป็นรูปแบบการรวมตัวของประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในลักษณะพหุภาคีเพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันพัฒนาหาแนวทางในการพัฒนาในพื้นที่จังหวัด

(2) แกนกลางในการจัดตั้งประชาคมจังหวัด ควรใช้สถาบันการศึกษาในจังหวัดเป็นแกน โดยผู้เข้าร่วมประชาคมจะประกอบด้วยตัวแทนกลุ่มภาคธุรกิจ ข้าราชการ ประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการและสื่อมวลชนในจังหวัด หรือเป็นคนที่มิถิณกำเนิดในจังหวัด แต่ไปประกอบอาชีพที่อื่นก็สามารถเชิญเข้ามาร่วมด้วยได้

(3) ควรจัดตั้งให้เป็นไปตามธรรมชาติ แต่ให้มีระเบียบของทางราชการรองรับ เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย โดยกำหนดบทบาทและหน้าที่ของประชาคมจังหวัดไว้ดังนี้

(3.1) เป็นศูนย์รวมของการระดมความคิดเห็นในการกำหนดแนวทางการพัฒนาบนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของชุมชน

(3.2) เสนอแนะแนวทางการพัฒนาที่เป็นข้อเสนอจากภาคประชาชนเข้าสู่กระบวนการบริหารงานพัฒนาของคณะกรรมการพัฒนาจังหวัด

(3.3) ติดตามและประเมินผลสภาพปัญหาเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่าการพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและประชาสังคมนั้นจะต้องเริ่มจากการส่งเสริมและสนับสนุนให้ทุกฝ่ายในชุมชนและในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมคิด ร่วมกันเรียนรู้ และร่วมกันทำงาน ด้วยความรัก และความเอื้ออาทรกัน ด้วยการยอมรับและนับถือซึ่งกันและกัน โดยไม่บังคับดูดยให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งทำงานไปเพียงลำพัง ซึ่งไม่มีทางที่จะแก้ปัญหาหรือพัฒนาได้เลย ซึ่งในแผนพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) นี้ได้ให้ความสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนและประชาสังคมอย่างจริงจัง

จากคำประกาศปฏิญญาในการประชุมระดับโลก เรื่อง การศึกษาชุมชน ครั้งที่ 7 ได้เน้นความสำคัญขององค์ประกอบ 3 ประการ ที่เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน คือ

1. ภูมิธรรมภูมิปัญญา (spirituality)
2. กระบวนการเรียนรู้ (learning)
3. การจัดการ (management)

ซึ่งสีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538:27-28) ได้ขยายความเพิ่มเติมและวิเคราะห์ในบริบทของสังคมไทยไว้ดังนี้คือ

(1) ภูมิธรรมภูมิปัญญา

ในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถสร้างสรรค์การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ จะต้องมิภูมิปัญญาและธรรมะซึ่งอาจปรากฏอยู่ในตัวผู้นำและสมาชิกของชุมชนนั้นก็ได้ ภูมิปัญญา เป็นองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในการอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมและธรรมชาติ ภูมิปัญญาที่ผ่านการกลั่นกรองจนตกผลึก และสามารถนำมาปรับใช้กับการดำรงชีวิตในโลกยุคใหม่ได้นั้น มักจะมีสาระเนื้อหาเป็นหลักธรรมะอยู่ในตัว เพราะธรรมะก็เป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตของคนร่วมกันอย่างสันติสุข

(2) กระบวนการเรียนรู้

การเรียนรู้ในที่นี้ หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ของคนในชุมชน ซึ่งได้แก่เรื่องของ การคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ การพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนจึงหมายถึง การทำให้เกิดกระบวนการของการที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มคิดวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือกทางในการเลือกแก้ปัญหา และการสรุปบทเรียนเพื่อยกระดับสติปัญญาในการแก้ปัญหาให้สูงขึ้น

(3) การจัดการ

การจัดการเป็นเรื่องของโลกที่ทำให้การดำเนินงานบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ในชุมชนที่เข้มแข็งจำเป็นต้องมีการจัดการ อันเป็นการกระจายบทบาท ภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบในด้านต่าง ๆ ให้แก่สมาชิก รวมทั้งเป็นการกำหนดสิทธิ กติกา และวินัยสำหรับการอยู่ร่วมกันเป็นองค์กรด้วย หากปราศจากการจัดการแล้ว องค์กรชุมชนจะมีลักษณะที่หลวม คล้ายสมาคมของคนที่มีอุดมการณ์ร่วมกันเท่านั้น แต่ไม่สามารถผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาหรือการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้ แม้จะแยกอธิบายได้เป็นข้อ ๆ แต่ในความเป็นจริงแล้วองค์ประกอบที่ 3 นี้ เกิดขึ้นในลักษณะเป็นกระบวนการที่ไม่อาจแยกองค์ประกอบหนึ่งใดออกจากกันได้ชัดเจน การ

มีภูมิธรรมภูมิปัญญาเป็นปัจจัยที่จะขาดไม่ได้ในกระบวนการของการเรียนรู้ร่วมกัน และการจัดการองค์กรของชุมชน เท่า ๆ กับการเรียนรู้ก็นำไปสู่การพัฒนาจิตสำนึก และภูมิธรรมภูมิปัญญาให้สูงขึ้น และเกิดการจัดการที่ดี และการจัดการก็เป็นแบบฝึกหัดหรือห้องทดลองที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ และการยกระดับภูมิธรรมภูมิปัญญาของชุมชน การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในความหมายที่ใช้ในที่นี้จะหมายถึง การพัฒนาในทั้ง 3 องค์ประกอบนี้ มิใช่การพัฒนาเฉพาะในองค์ประกอบของการเรียนรู้เท่านั้น

ซึ่งจะเห็นว่าองค์ประกอบหรือปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งนั้นประกอบด้วยปัจจัยหลักที่ไม่สามารถจะแยกจากกันได้ 3 ประการคือ ภูมิธรรมภูมิปัญญา กระบวนการเรียนรู้และการจัดการ ส่วนองค์ประกอบหรือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประชาสังคมเข้มแข็งนั้น จากการศึกษาในช่วงนี้ยังไม่พบว่าผู้ใดได้ศึกษาไว้เป็นการเฉพาะ แต่ผู้วิจัยคิดว่าประชาสังคมมีพื้นฐานมาจากชุมชนเข้มแข็ง ดังนั้น ปัจจัยที่จะทำให้ประชาสังคมเข้มแข็งนั้นน่าจะมีปัจจัย 3 ประการ คือ ภูมิธรรมภูมิปัญญา กระบวนการเรียนรู้และการจัดการนี้เป็นพื้นฐาน

4.6 ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวกับการพัฒนาประชาสังคม

ยงชาติ พวงสำลีและวีรบุรณ วิสารทสกุล (2540:16-18) ได้เสนอปัจจัยเงื่อนไขของความ เป็นประชาสังคมไว้ว่าการพัฒนาหรือผลักดันประชาสังคมจำเป็นต้องพิจารณาเงื่อนไขต่าง ๆ ที่สำคัญดังนี้

1. มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน : ความเป็นกลุ่ม องค์กรที่มีสำนึกต่อสาธารณะนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่คนในองค์กร หรือ กลุ่มประชาสังคม จะต้องมองเห็นอนาคตข้างหน้าร่วมกัน รู้และเข้าใจร่วมกันถึงทิศทางข้างหน้าที่จะไปด้วยกันหรือทำกิจกรรมร่วมกัน ดังนั้นการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันของกลุ่มคนในประชาสังคมจึงเป็นเงื่อนไขที่จำเป็น หากมิเช่นนั้นแล้วประชาสังคมจะไม่มีพลัง ไร้ซึ่งทิศทางและเป้าหมายที่จะก้าวไปด้วยกัน การสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกันจะต้องอาศัยการคิด วิเคราะห์ สังเคราะห์ให้เห็นถึงสถานการณ์ แนวโน้ม ความเปลี่ยนแปลงข้างหน้าอย่างถ่องแท้ พร้อม ๆ กับการปฏิบัติจริง ยิ่งในภาวะที่สถานการณ์โลกมีความสลับซับซ้อนเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ยิ่งต้องการความคิดเท่าทันการปรับเปลี่ยนกระบวนคิดและสร้างวิถีคิด เพื่อแสวงหาทางเลือกใหม่ ๆ นั้น จะมีความสำคัญอย่างสูงที่จะสร้างให้เกิดวิสัยทัศน์และการเรียนรู้ที่กว้างไกล

2. มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง : ด้วยองค์ประกอบของประชาสังคมที่มีความหลากหลาย ซับซ้อนและการร่วมสร้างการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องนั้น การมีส่วนร่วมของทุกคนทุกฝ่ายย่อมเป็นเงื่อนไขให้เกิดการรับรู้ ตัดสินใจ และร่วมลงมือปฏิบัติเพื่อผลักดันการเปลี่ยนแปลงที่จำเป็นร่วมกัน

3. ความเป็นธรรมชาติที่มีใช้การแต่งตั้งจัดตั้ง : ด้วยความเป็นองค์กรของสังคมที่อยู่นอกเหนือจากการควบคุมของอำนาจรัฐ ประชาสังคมจึงต้องเกิดขึ้นบนเงื่อนไขของสำนึกที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกันบนพื้นฐานของการเติบโตไปอย่างเป็นธรรมชาติ การจัดตั้งหรือแต่งตั้ง โดยกลไกอำนาจรัฐย่อมทำให้องค์กรและการดำเนินกิจกรรมขาดความเป็นอิสระ และในที่สุดจะขาดความยั่งยืนต่อเนื่อง หรือกล่าวในอีกด้าน

หนึ่ง การเกิดและเติบโตขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นธรรมชาติย่อมจะเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงระดับแห่งสำนึกของความเป็นพลเมือง (civic consciousness) ว่าจะสามารถแสดงศักยภาพในการร่วมแก้ปัญหาที่ซับซ้อนของชุมชนหรือท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด

4. มีความรัก ความเอื้ออาทร สมานฉันท์ : การรวมกลุ่มของประชาสังคมบนพื้นฐานที่หลากหลายนั้นจำเป็นต้องสร้างขึ้นบนฐานแห่งความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทร และสามัคคี ความแตกต่างย่อมเกิดขึ้นได้ ความแตกต่างเป็นสิ่งดีและมีจำเป็นต้องนำไปสู่ความแตกแยกเสมอไป ดังนั้นเงื่อนไขแห่งความรักสมานฉันท์จะเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลัง

5. มีองค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้ : จินตนาการเป็นพลังของมนุษย์ที่จะดำรงอยู่ในสังคมอย่างสร้างสรรค์มีศักดิ์ศรี แต่จินตนาการอย่างเดียวอาจไม่เพียงพอ ต้องอาศัยสติปัญญาความรู้ในการแก้ปัญหาและการกำหนดทิศทางข้างหน้า ดังนั้น ประชาสังคมจะต้องสร้างและสะสมองค์ความรู้ที่สามารถปรับใช้และเรียนรู้เพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา และที่สำคัญกลุ่มประชาสังคมจะต้องมีศักยภาพและความสามารถที่จะแสวงหาความรู้อีกด้วย ดังนั้นการมีองค์ความรู้และความสามารถในการแสวงหาความรู้จึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งของความเป็นประชาสังคม

6. มีการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือทำกิจกรรมร่วมกัน : องค์ประกอบของการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคมจะช่วยสร้างให้เกิดพลัง "เกิดปัญญาหมู่" "เกิดใจหมู่" องค์ประกอบที่เป็นเงื่อนไขที่จะสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นกับชุมชนสังคมนั้นก็คือเงื่อนไขแห่งการเรียนรู้ร่วมกันของคนในสังคม อย่างไรก็ตาม กระบวนการในการก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน จำเป็นที่จะต้องอาศัยเทคนิควิธีการมากมายหลากหลาย และสอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่ แต่ละกลุ่ม ซึ่งจะต้องคิดค้นร่วมกัน

7. มีการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง/เครือข่ายความร่วมมือ : การสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เป็นความจำเป็นที่จะทำให้ประชาสังคมมีความเติบโตและขยายตัวออกอย่างมั่นคง ระบบการสื่อสารของประชาสังคมมิใช่เรื่องง่ายเนื่องจากมีข้อจำกัดการสั่งการในแนวดิ่ง แต่เป็นการสื่อสารในแนวราบ ดังนั้น การคิดค้นรูปแบบใหม่ ๆ การเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือต่าง ๆ นับเป็นแนวทางสำคัญเพื่อการสื่อสาร นอกจากนี้ความร่วมมือกับสื่อสารมวลชนและการสร้างความเข้มแข็งให้กับสถาบันสื่อมวลชนทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่นย่อมจะเป็นวิธีการสื่อสารของประชาสังคมที่สำคัญ

8. มีระบบการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพ : จุดอ่อนของภาคสังคมนี้อาจคือความสามารถในการจัดการ การเติบโตของภาคธุรกิจที่มีความเข้มแข็ง มีพลังก็เพราะมีระบบการจัดการที่ดี ดังนั้นการสร้างประชาสังคมจะต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการที่ดี การจัดการที่ดีนี้ต้องดีทั้งองค์กร ระบบ และประสิทธิภาพของทั้งคนและองค์กร

ธีรยุทธ บุญมี (2540:153-157) ได้เสนอว่าการก่อตัวของ "ประชาสังคม" หรือ "สังคมเข้มแข็ง" มี 4 ขั้นตอน คือ

1. การเกิดจิตสำนึกสังคม เกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตสังคม ซึ่งทุกคนมีความรับผิดชอบร่วมกันที่จะต้องแก้ไขปัญหา และทุกคนก็มีสิทธิเรียกร้องเพื่อให้ส่วนรวมดีขึ้น
2. การเกิดขององค์กรสังคม การเกิดกลุ่มองค์กรทางเศรษฐกิจ สังคมต่าง ๆ ที่มีจิตสำนึกในการดูแลประโยชน์ซึ่งกันและกัน
3. การเกิดอุดมการณ์ร่วมของสังคม การก่อรูปของอุดมการณ์ร่วมของสังคม เมื่อจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้น กลุ่มต่าง ๆ มีมากขึ้น และเกิดอุดมการณ์ที่ยึดเหนี่ยวผูกพันกับสังคมให้เป็นสังคมที่เข้มแข็งและมีคุณธรรม (Ideology of Civil Society)
4. การตกผลึกเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคมและกลุ่มองค์กรต่าง ๆ จะเกิดเมื่ออุดมการณ์แห่งสังคมเข้มแข็งตกผลึกเป็นเสมือนสถาบันที่ทุกคนยอมรับเป็นกฎเกณฑ์แห่งชีวิต เป็นแรงขับเคลื่อนให้สังคมก้าวหน้าไป

จากความสำเร็จ ความหมาย ลักษณะ องค์ประกอบ และกระบวนการพัฒนาประชาสังคมดังกล่าวแล้วข้างต้น ผู้วิจัยได้นำมากำหนดเป็นกรอบในการศึกษาและนำเสนอรูปแบบกระบวนการพัฒนาประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ดังนี้

1. กระบวนการพัฒนาประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ

1.1 การเกิดขึ้นของประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ซึ่งหมายถึง การที่หน่วยงานและองค์กรที่มีหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของจังหวัดมาประชุมร่วมกันเพื่อตกลงจัดตั้งเป็นสภาวัฒนธรรมจังหวัดขึ้น โดยมีธรรมนูญ หรือข้อตกลงร่วมกันและมีองค์คณะบุคคลที่รับผิดชอบการดำเนินงาน

1.2 การขยายและการพัฒนาประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ซึ่งหมายถึง การที่สภาวัฒนธรรมจังหวัดได้ขยายและพัฒนาเครือข่ายเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกให้หลากหลายกว้างขวางและครอบคลุมพื้นที่ และกลุ่มพลังต่าง ๆ โดยขยายทั้งในแนวตั้งและในแนวนอน จนเกิดการ “ถักทอ” และ “เชื่อมโยง” กันอย่างเข้มแข็ง ในขณะเดียวกันก็จัดให้มีการพัฒนาเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกในเรื่องความรู้ความเข้าใจในงานวัฒนธรรมและวิถีการดำเนินงานวัฒนธรรมด้วย

1.3 การดำรงอยู่ของประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด ซึ่งหมายถึง การที่สภาวัฒนธรรมจังหวัดและเครือข่ายเครือข่ายสมาชิกสามารถร่วมกันดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของจังหวัดได้ครบทั้ง 8 ลักษณะงานและครอบคลุมทั้งวัฒนธรรมด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัตถุ

2. กระบวนการที่ทำให้ประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัด พัฒนาต่อไปได้ การพัฒนาประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัดสำคัญ 3 ส่วน คือ

2.1 การเกิดจิตสำนึกและความมั่นใจในการดำเนินงานวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง การเกิดจิตสำนึกร่วมกันของคนในจังหวัด ซึ่งเกิดจากการรับรู้ เข้าใจ เห็นคุณค่า ประโยชน์ความสำคัญและพลังของวัฒนธรรมที่เป็นพื้นฐานในการดำเนินวิถีชีวิตของสังคมและสามารถใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาในเรื่องต่าง ๆ ได้ และมั่นใจในพลังและอำนาจของตนเองที่จะต้องมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของจังหวัด

2.2 การรวมตัวกันดำเนินงานวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง การที่คนที่มีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมมีอุดมการณ์ร่วม มีวิธีการแนวทางในการที่จะแก้ปัญหา หรือวิกฤตการณ์ร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน เกิดความสำนึกในความสำคัญและพลังของการร่วมมือกัน และมารวมตัวกันเป็นกลุ่ม หรือองค์กร เพื่อร่วมกันรับผิดชอบและมีส่วนร่วมอย่างสำคัญในการดำเนินงานวัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหา ตามความถนัด ความสนใจ และประสบการณ์อย่างหลากหลาย ในลักษณะต่าง ๆ เช่น หลากหลายในลักษณะการรวมตัว หลากหลายในเชิงพื้นที่ หลากหลายในรูปแบบกิจกรรม และหลากหลายของกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน เป็นต้น

2.3 การเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ซึ่งหมายถึง การที่คนที่มีจิตสำนึกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ได้เชื่อมโยงไปยังกลุ่มอื่น ๆ องค์กรอื่น ๆ ทั้งในจังหวัดและนอกจังหวัด ทั้งในแนวตั้งและแนวนอนที่ “ถักทอ” และ “เชื่อมโยง” กัน ซึ่งจะทำให้รู้จักกันได้ ฟังพวาคัดยกัน ได้เรียนรู้ร่วมกัน มีกำลังใจ มีพวก เป็นกัลยาณมิตรกัน ซึ่งจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เกิดการระดมความคิด และทรัพยากรต่าง ๆ ในการดำเนินงานวัฒนธรรมและทำให้มีพลัง มีอำนาจในการต่อรองสูงขึ้น

3. การจัดรูปแบบความสัมพันธ์ในแนวนอนมากกว่าแนวตั้ง ซึ่งหมายถึง การที่ประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของสภาวัฒนธรรมจังหวัดได้จัดความสัมพันธ์ในการดำเนินงานวัฒนธรรมให้เครือข่ายเครือข่ายภาคีสมาชิกได้ร่วมกันเรียนรู้ คิด ตัดสินใจ ลงมือปฏิบัติ และประเมินผลการดำเนินงานวัฒนธรรมร่วมกันในลักษณะดังนี้

3.1 มีความเป็นเพื่อน เป็นกัลยาณมิตรกัน ที่มีความสัมพันธ์กันในลักษณะแนวนอนมากกว่าแนวตั้ง แต่ไม่ปฏิเสธความสัมพันธ์แนวตั้ง เน้นการ “ถักทอ” ระหว่างความสัมพันธ์แนวตั้งกับแนวนอน

3.2 มีความเป็นหุ้นส่วนกัน ที่ทุกคน ทุกฝ่าย ทุกกลุ่ม ทุกภาคีสมาชิกมีความสำคัญและมีส่วนร่วมรับผิดชอบการดำเนินงานวัฒนธรรมของจังหวัดอย่างสำคัญเท่าเทียมกัน

3.3 มีความสมานฉันท์ ที่ทุกคน ทุกฝ่าย ทุกกลุ่ม ทุกองค์กร ทุกภาคีสมาชิกมีความรัก ความปรารถนาดี ความเกื้อกูล และความเอื้ออาทรกัน

4.7 รูปแบบกระบวนการพัฒนาประชาสังคม

กฤษฎา อาชวนิจกุล และคณะ (2542:24-28) ได้เสนอยุทธศาสตร์การสร้างเสริมความเข้มแข็งในกระบวนการประชาสังคมไว้ว่ามีประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- 1) สร้างการเมืองในความหมายใหม่/การเมืองภาคประชาชน กล่าวคือ ความยึดมั่นในระบบคุณธรรมพลเมืองในแง่ที่ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของการเข้าร่วมกิจกรรมโดยตรง การมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็ง การแสดงความคิดเห็นด้วยเหตุและผล ประชาชนต้องตื่นรู้ ตระหนักในพลังหรือเสียงของภาคประชาชนและแสดงออกซึ่งบทบาท หน้าที่และสิทธิเสรีภาพของตน
- 2) เน้นสร้างการสานสัมพันธ์เชิงสาธารณะ ขบวนการประชาสังคมเป็นเรื่องของการสานสัมพันธ์เชิงสาธารณะ (public relationship) การประสานเชื่อมโยงกันจึงเป็นสิ่งจำเป็นทั้งในเชิงความคิด และความเข้าใจต่อยุทธศาสตร์ร่วมของขบวนการประชาสังคม แสวงหาความร่วมมือและเรียนรู้ร่วมกับองค์กรต่าง ๆ ในการทำงานร่วมกันแบบพหุภาคีแบบเท่าเทียม
- 3) ผลักดันให้รัฐสนับสนุนและส่งเสริมประชาสังคม รัฐจักต้องเป็นผู้สนับสนุนสร้างเสริมความแข็งแกร่งของภาคประชาชน ทั้งด้วยการทำความเข้าใจแนวคิดประชาสังคมที่เกิดขึ้นใหม่ การเปิดพื้นที่ให้ภาคประชาชนทำงานกับรัฐได้กว้างขวางขึ้น การเชื่อมโยงเครือข่ายภาคประชาชนและการสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น
- 4) เน้นการถอดบทเรียนการทำงานของขบวนการและเครือข่าย ขบวนการประชาสังคมมิใช่การเคลื่อนไหวเพื่อทำกิจกรรมกันอย่างเดียว แต่เป็นการทำงานเพื่อสังคมที่ต้องอาศัยแนวคิดและยุทธศาสตร์ จึงเป็นเรื่องของการสร้างความรู้ควบคู่ไปกับกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจครอบคลุมในหลาย ๆ เรื่อง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2538:12-14) ได้กำหนดกระบวนการเพื่อเป็นแนวทางในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดไว้ดังนี้

- 1) การจัดเก็บข้อมูลเครือข่ายเครือข่ายได้แก่ การจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับองค์กรเครือข่ายเป้าหมาย วิเคราะห์และคัดเลือกกลุ่มที่มีศักยภาพก่อนใช้เป็นกลุ่มเป้าหมายในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัด
- 2) การจัดเวทีเสวนาเครือข่ายเครือข่ายได้แก่ การเชิญผู้นำองค์กรกลุ่มเป้าหมายที่คัดเลือกแล้วมาประชุมเสวนา พบปะ ให้เกิดความรู้จักมักคุ้น แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน
- 3) การจัดกิจกรรมเครือข่ายเครือข่าย เมื่อรู้จักมักคุ้นกันดีแล้ว ก็กระตุ้นให้ร่วมกันคิดและดำเนินการจัดกิจกรรมตามสภาพปัญหาและความต้องการขององค์กรในท้องถิ่น

4) การจัดตั้งองค์กรชุมชน เมื่อแต่ละท้องถิ่นมีองค์กรชุมชนต่าง ๆ มากมายได้มาร่วมกันจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรมกันอย่างหลากหลายและเหนียวแน่นแล้วก็สนับสนุนส่งเสริมให้รวมตัวกันจัดตั้งเป็นองค์กรที่เรียกว่า สภาวัฒนธรรมในระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และระดับชาติ

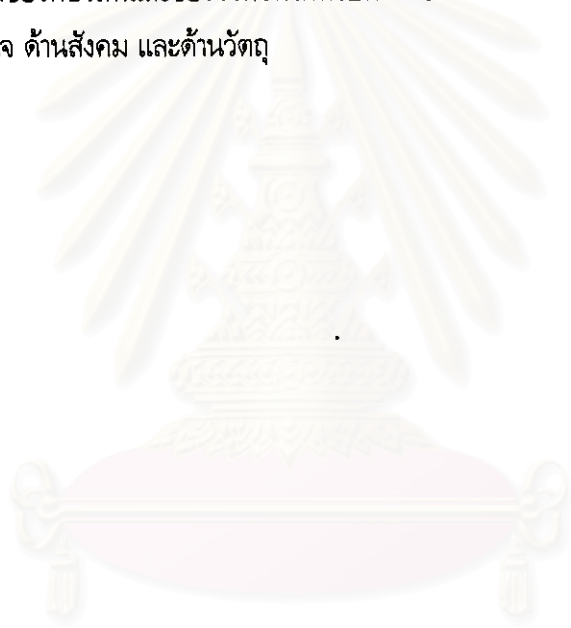
เสรี พงศ์พิศ และคณะ (2538:33-34) เสนอว่าการรวมกลุ่มองค์กรชาวบ้านระดับจังหวัดที่ นครราชสีมาและบุรีรัมย์ เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ประสบการณ์ขององค์กรชาวบ้านภาคใต้ การรวมกลุ่มเครือข่ายองค์กรชาวบ้านระดับจังหวัดเกิดขึ้นเพื่อการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และช่วยเหลือกันในการหาทางเลือกใหม่ในการพัฒนาชุมชน ตัวแทนองค์กรสมาชิกประชุมกันทุกเดือน จัดการศึกษาดูงาน การฝึกอบรมตามที คณะกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนกลุ่มต่าง ๆ ร่วมกันคิดและดำเนินการ

เครือข่ายใหญ่ของภาคอีสาน คือ ชมรมอุ้มชูให้อีสาน ได้ก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่ปี 2533 โดยผู้นำชาวบ้านซึ่งเป็นผู้รู้และปราชญ์ชาวบ้านจำนวนหนึ่งได้พบปะ ปรึกษาหารือ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันระยะหนึ่งจนตัดสินใจร่วมกันก่อตั้งชมรมดังกล่าวขึ้น เพื่อเป็นกลไกในการร่วมมือกันขององค์กรชาวบ้านจากทั่วภาคอีสาน โดยได้ฟื้นฟูคุณค่าของการพึ่งพาอาศัยกันแบบญาติของคนอีสาน โดยการประยุกต์ประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามต่าง ๆ กับการพัฒนาชุมชน ทุก ๆ ปี ตัวแทนเครือข่ายองค์กรชาวบ้านจากทุกภาคจะร่วมประชุมกันสองครั้ง ร่วมกันทอดผ้าป่าในพื้นที่ซึ่งเวียนกันไปทุกที่ ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ “พี่น้อง” ได้พบกัน ได้เล่าทุกข์สุข และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน และมีโอกาสได้ “ทำบุญ” ร่วมกัน

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540:194) ได้นำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า รูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้มีการพัฒนาจากเครือข่ายระดับ คน-คน ไปสู่ คน-กลุ่ม และ กลุ่ม-กลุ่ม โดยมีกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้มี 3 ขั้นตอน คือ

1. การก่อตัว เริ่มจากการสร้างผู้นำ โดยอาจเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นผู้นำภายในหรือภายนอกชุมชนที่ได้รับการสนับสนุนให้แก่ปัญหาของชุมชน
2. การขยายและการเชื่อมประสาน เน้นการสร้างการรวมกลุ่มให้เกิดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การร่วมแก้ปัญหา การเรียนรู้ร่วมกันอย่างมีปฏิสัมพันธ์ พัฒนามาจากฐานความรู้เดิม และสร้างองค์ความรู้ใหม่ โดยเชื่อมโยงภูมิปัญญาเดิมกับวิทยาการสมัยใหม่
3. การดำรงอยู่ เน้นให้สมาชิกและเครือข่ายมีการร่วมกิจกรรมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง พัฒนาศักยภาพของสมาชิกในการเรียนรู้ปฏิสัมพันธ์ และร่วมแก้ปัญหา ตลอดจนมีการขยายพื้นที่เครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรม โดยมีการวางแผนอย่างมีเป้าหมาย

ในการนำเสนอรูปแบบกระบวนการพัฒนาประชาสังคมในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยสังเคราะห์จากที่ กฤตยา อาชวนิจกุล และคณะ เสนอจากตัวอย่างที่ เสรี พงศ์พิศ และคณะ เสนอจากกระบวนการเพื่อเป็น แนวทางในการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมจังหวัดของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้กำหนดไว้ และ จากข้อค้นพบของวิมลลักษณ์ ชูชาติ มาสรุปเป็นรูปแบบของกระบวนการพัฒนาประชาสังคมว่า หมายถึง พัฒนาการของการถ่ายโยงประสบการณ์ในการดำเนินงานของประชาสังคมเพื่อการดำเนินงานวัฒนธรรมของ สภาวัฒนธรรมจังหวัดตั้งแต่ก่อนการเกิด จนถึงการเกิดขึ้นของประชาสังคมจนสามารถ กำหนดวัตถุประสงค์ ร่วมกัน มีข้อตกลงร่วมกัน และมีองค์คณะบุคคลที่รับผิดชอบการดำเนินงาน แล้วขยายและพัฒนาทั้งในแนวตั้ง และแนวนอนจนสามารถ “ถักทอ” และ “เชื่อมโยง” กัน จนถึงขั้นที่สามารถดำรงอยู่และสามารถรับผิดชอบการ ดำเนินงานวัฒนธรรมของท้องถิ่นและของจังหวัดได้ครบทั้ง 8 ลักษณะงาน ครอบคลุมทุกประเภทของ วัฒนธรรมทั้งด้านจิตใจ ด้านสังคม และด้านวัตถุ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย